

קידום החברה הערבית

כמנוע צמיחה משמעותי

לכלכלת ישראל בעשור הקרוב

עמית לוונטל וטלי לרום*

נייר מדיניות 2026.01 / ינואר 2026

* ד"ר עמית לוונטל וד"ר טלי לרום הם חוקרים בכירים במכון אהרן למדיניות כלכלית, אוניברסיטת רייכמן. המחברים מודים לפרופ' צבי אקשטיין, לפרופ' אסנת ליפשיץ ולד"ר מריאן תחאוכו על עזרתם במחקר זה.

מכון אהרן למדיניות כלכלית

על שם אהרן דוברת ז"ל

חזון מכון אהרן למדיניות כלכלית בבית ספר טיומקין לכלכלה הוא לתמוך בצמיחה כלכלית וחזק חברתי בני-קיימא ובצמצום העוני, זאת באמצעות עיצוב אסטרטגיה מבוססת יעדים מדידים בני השוואה בינלאומית והצעות לתוכניות מפורטות למדיניות כלכלית המבוססות על ידע בינלאומי מעודכן. אנו מתמקדים ברפורמות לצמיחה כלכלית הנובעת מגידול בתעסוקה ומהעלאת התוצר לשעת עבודה (הפריון) בישראל.

המדד המרכזי לצמיחה כלכלית בת-קיימא – התוצר לנפש – נמצא עדיין ברמה נמוכה מזו המקובלת במדינות המובילות בעולם המפותח, וכמוהו גם הפריון במשק. המכון, באמצעות מחקרים כלכליים, מציע יעדים, כלי מדיניות חדשניים ורפורמות לקידום הצמיחה, התעסוקה האיכותית והפריון.

מטרת המכון היא להשפיע על המדיניות הכלכלית-חברתית בישראל, תוך גיבוש תוכניות ארוכות טווח שתתמודדנה עם מכלול הבעיות הכלכליות והחברתיות במשק, ובייחוד בקרב משפחות בחצי התחתון של התפלגות ההכנסות. אלו כוללות חלקים נכבדים מהאוכלוסיות הערבית והחרדית, ועליית התעסוקה והפריון בהן תתרום רבות להשגת יעדי הצמיחה, החזק החברתי וצמצום העוני. כמו כן, מטרת המחקרים היא להשפיע על השיח המקצועי ולעורר דיון המבוסס על מידע אמין ועל מחקר כלכלי-חברתי המציע כלים מעשיים להשגת היעדים.

← דירקטוריון:

מר שלמה דוברת (יו"ר), מר ירון לוטן (סגן יו"ר), פרופ' מרטין אייכנבאום, גב' יעל אנדורן, פרופ' צבי אקשטיין, מר ירום אריאב, מר גבי אשכנזי, גב' דיתה ברוניצקי, פרופ' איתי גולדשטיין, גב' יעל דוברת, מר קובי הבר, מר רוני חזקיהו, פרופ' ניראון חשאי, גב' ענת לוין, פרופ' רפי מלניק, מר רונן ניר, ד"ר טלי רגב, גב' עפרה שטראוס, מר חיים שני, מר עימאד תלחמי.

← ראש המכון:

פרופ' צבי אקשטיין.

← ועדה מדעית:

פרופ' צבי אקשטיין (יו"ר), פרופ' מרטין אייכנבאום, ד"ר אסף אילת, פרופ' אפרים בנמלך, פרופ' יניב גרינשטיין, פרופ' צבי הרקוביץ, ד"ר יניב ידיד לוי, פרופ' אסנת ליפשיץ, פרופ' עומר מואב, פרופ' רפי מלניק, ד"ר טלי רגב.

← פרטי התקשרות:

אוניברסיטת רייכמן, ת.ד. 167 הרצליה 4610101

טלפון: 09-9602431

דוא"ל: aaron.economics@runi.ac.il

אתר: www.aiep.runi.ac.il

המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית במכון אהרן

מכון אהרן הקים את המרכז למדיניות כלכלית של החברה הערבית בישראל מתוך חזון לקידום כלכלה יצרנית ועסקית של החברה הערבית והגברת שילובה בכלכלה הישראלית. פעילות המרכז הינה חלק מהאסטרטגיה הכלכלית המקיפה של מכון אהרן למשק הישראלי, אשר מטרתה להוביל להשגת היעד של צמיחה מתמשכת בתוצר ובפרייון תוך צמצום העוני ואי-השוויון. במוקד הפעילות – הצגת המלצות ליישום מדיניות כלכלית ארוכת טווח לחברה הערבית בפני מקבלי החלטות בממשלה, והובלה ליישומן בפועל. מתוך חזון המרכז, הפעילות מתמקדת בעיצוב אסטרטגיות ובגיבוש מדיניות בתחומי החינוך, התעסוקה והתשתיות בשיתוף משרדי הממשלה השונים, ובייחוד משרד האוצר והרשות לפיתוח כלכלי במגזר המיעוטים. המלצות המדיניות כוללות הצעות לתוכניות מפורטות המבוססות על נתונים עדכניים של האוכלוסייה הערבית, ידע לאומי ובינלאומי בכלכלה תוך התייחסות להרגלים ולתרבויות בישראל, לרבות המגבלות הפוליטיות. תוצאות המחקרים וההמלצות מוצגות בדיונים פתוחים בשולחנות עגולים המתקיימים ביישובים ערביים בהשתתפות אנשי מקצוע מהחברה הערבית והיהודית וביניהם חוקרים, מקבלי החלטות ובכירים במגזר העסקי והציבורי. שיתוף הפעולה עם משרדי הממשלה, ובייחוד עם משרד האוצר, מאפשר להגדיל את האימפקט ולהביא תוכניות אלו להחלטות ממשלה מתוקצבות אשר תבואנה לידי ביטוי ביישום מדיניות ארוכת טווח בתחומים השונים.

קידום החברה הערבית כמנוע צמיחה משמעותי לכלכלת ישראל בעשור

הקדמה

בעשור שבין 2012 ל-2022 צמחה ההכנסה מעבודה לפרט בקרב ערבים וערביות בקצב מהיר, והפערים בין ערבים ליהודים לא-חרדים הצטמצמו.¹ צמצום הפער, לצד העלייה במשקל הערבים מסך האוכלוסייה, הביאו לכך שהחלק של החברה הערבית מסך ההכנסות מעבודה, שהוא אינדיקציה לתרומתה לתוצר, עלה. מגמה חיובית זו של השתלבות ערבים וערביות בתעסוקה איכותית התרחשה על רקע מדיניות ממשלתית של פיתוח החברה הערבית, הגדלת התמריצים לעבודה ועידוד השכלה. ניתוח השינויים בהשכלה, בתעסוקה ובשכר של בני 25–44 במהלך אותו עשור מראה כי כשני שלישים מהגידול בהכנסה מעבודה לפרט (עלייה של 4.2% לשנה בשנים 2012–2022) הגיעו מעלייה בשכר של הגברים הערבים המועסקים. השליש הנוסף הגיע משינויים בקרב הנשים הערביות, ובייחוד מעלייה ברמת ההשכלה שלהן.

למרות המגמות החיוביות בהשכלה, בתעסוקה (של נשים ערביות) ובשכר, ההכנסה מעבודה לפרט בקרב ערבים וערביות עודנה עומדת על מחצית מזו של יהודים לא-חרדים. בין שתי הקבוצות קיימים עדיין פערים גדולים בשוק העבודה: שיעור נמוך של בעלי השכלה על-תיכונית, שיעורי תעסוקה נמוכים יותר ובייחוד פער בתעסוקה בין ערביות ללא השכלה על-תיכונית לבין יהודיות לא-חרדיות בעלות השכלה דומה, ופערי שכר בין ערבים וערביות ליהודים ויהודיות לא-חרדים בכל רמות ההשכלה.

המשך צמצום הפערים בין ערבים ליהודים לא-חרדים הוא קריטי לצמיחת המשק הישראלי בטווח הבינוני והארוך. אם לא יחול כל שינוי בהשכלה, בתעסוקה ובשכר של אף אחת מקבוצות האוכלוסייה, השינוי הדמוגרפי הצפוי, ובפרט העלייה בחלקם של החרדים, עלול להביא לצמיחה שלילית של 0.4% בשנה בהכנסה מעבודה לפרט בגילים 25–44 עד שנת 2035. לעומת זאת, לסגירת הפערים בין ערבים ליהודים לא-חרדים יש פוטנציאל להעביר את המשק מצמיחה שלילית לחיובית – סגירת מלוא הפערים בהשכלה, בשיעור התעסוקה ובשכר לערבים ולערביות (לצד השינוי הדמוגרפי) תביא לצמיחה שנתית בהכנסה מעבודה לפרט של 0.8% (גם אם בקרב החרדים לא יחול כל שינוי).

בעוד שצמצום מוחלט של כל הפערים תוך עשור אינו סביר, אנו מראים כי בשני תרחישים שאפתניים אך ריאליים נוכל להמשיך את קצב הצמיחה בהכנסה מעבודה לפרט בקרב ערבים שחוונו בשנים 2012–2022. ראשית, בתרחיש של סגירת פערי התעסוקה בכל רמת השכלה בין ערבים ליהודים לא-חרדים, ההכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות תגדל ב-1.6% בשנה עד 2035, או ב-4.7% אם בנוסף לכך גם קצב הגידול בשכר בכל רמת השכלה יישמר. שנית, גם בתרחיש שבו החברה הערבית כולה מגיעה ב-2035 לרמת ההשכלה ולשיעורי התעסוקה בכל רמת השכלה המאפיינת כיום את החברה הערבית בערים המעורבות, ההכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות צפויה לגדול ב-1.6% בשנה, או ב-4.4% אם בנוסף לכך גם קצב הגידול בשכר יישמר.

¹ ההכנסה מעבודה לפרט היא ההכנסה מעבודה לכלל הגברים והנשים בגילים הרלוונטיים, כולל אפס לפרטים שאינם מועסקים או שאין להם הכנסה מעבודה.

על מנת שהחברה הערבית תמשיך להוות מנוע משמעותי לצמיחת המשק יש להציב יעדים שאפתניים עבור ההשכלה, שיעורי התעסוקה והשכר של ערבים בגילים 25–44 ל-2035, המייצגים צמצום פערים משמעותי בין ערבים ליהודים לא-חרדים. כמו כן יש להמשיך באימוץ וביישום ההמלצות להעלאת ההשכלה והתעסוקה ולשיפור איכות התעסוקה בחברה הערבית כפי שהוצגו בניירות קודמים של המכון, וזאת על מנת לתמוך בהשגת היעדים. בנוסף יש להמשיך את היישום המלא של תוכניות הפיתוח הכלכלי לחברה הערבית מהשנים הקודמות, כאשר תקציבים שקוצצו יושבו אל החלטות הממשלה הרלוונטיות, ובפרט החלטה 550. יישום מלא של המלצות אלה יסייע להמשיך את המגמות החיוביות בחברה הערבית ואת צמצום הפערים בשוק העבודה, ולשמר את קצב הגידול המרשים בהכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות ושל כלל המשק. בכך הוא יקדם את ההשתלבות הכלכלית והחברתית של החברה הערבית ואת מיצוי הפוטנציאל הטמון בה, ויאפשר לה להמשיך להיות מנוע צמיחה מרכזי לכלכלת ישראל גם בשנים הבאות.

תוכן העניינים

1. סיכום ומסקנות	7
2. מבט לאחור : השינויים בשנים 2012–2022	10
2.1 צמיחה בהכנסה מעבודה לפרט ועלייה בתרומתה של החברה הערבית לתוצר	10
2.2 מגמות בהשכלה, בתעסוקה ובשכר בקרב ערבים וערביות בגילים 25–44	11
2.3 הקשר בין השינויים בהשכלה, בתעסוקה ובשכר לבין השינויים בהכנסה מעבודה לפרט	14
3. אתגרים : תמונת מצב של הפערים כיום	16
3.1 פערים בין יהודים לא-חרדים לערבים	16
3.2 פערים אזוריים בקרב ערבים	19
4. מבט לעתיד : תרחישים אפשריים לשנת 2035	21
4.1 התרומה הפוטנציאלית של סגירת הפערים בין ערבים ליהודים לא-חרדים	21
4.2 סגירת פערי התעסוקה בכל רמת השכלה בין ערבים ליהודים לא-חרדים	22
4.3 סגירת פערי ההשכלה והתעסוקה בין ערבים בערים המעורבות לכל היתר	22
5. המלצות מדיניות	24
נספח : איורים נוספים	28

1. סיכום ומסקנות

מטרת נייר מדיניות זה הינה לסייע בגיבוש מדיניות לקידום החברה הערבית ולצמצום הפערים בינה לבין החברה היהודית הלא-חרדית באמצעות מענה על שתי שאלות: (1) ממה נבעה העלייה בהכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות בעשור האחרון? (2) כיצד ישפיע צמצום פערים בהשכלה, בתעסוקה ובשכר על המשך הגדלת ההכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות בעשור הקרוב, ועל צמצום הפער בינם לבין יהודים לא-חרדים?²

ההכנסה מעבודה לפרט בגילים 25–44 עבור ערבים וערביות צמחה בין השנים 2012 ל-2022 בקצב שנתי של 4.2%, מ-3,900 ל-5,900 ש"ח (במחירי 2022).³ לעומת זאת, בקרב יהודים לא-חרדים גדלה ההכנסה מעבודה לפרט באותה תקופה בקצב שנתי של 2.9% בלבד, כך שהפערים בין הערבים ליהודים הלא-חרדים הצטמצמו. צמצום הפער בהכנסה מעבודה לפרט לצד העלייה במשקל החברה הערבית מסך האוכלוסייה בישראל הביאו לכך שהחלק של החברה הערבית מסך ההכנסות מעבודה, שהוא אינדיקציה לתרומתה לתוצר, עלה.

הגידול בהכנסה בחברה הערבית נבע מגורמים מספר: גידול בהשכלה של גברים ונשים, עלייה בשיעור התעסוקה של נשים בכל רמת השכלה (בעוד התעסוקה של גברים ברוב רמות ההשכלה ירדה מעט בעשור זה) ועלייה בשכר של המועסקים והמועסקות בכל רמת השכלה.⁴ ניתוח השינויים בהתפלגות ההשכלה של ערבים וערביות ובשיעורי התעסוקה והשכר בכל רמת השכלה במהלך אותו עשור מראה כי כשני שליש מן הגידול בהכנסה לפרט של ערבים וערביות הגיעו מעלייה בשכר של הגברים הערבים המועסקים, בייחוד אלה שהם בעלי השכלה תיכונית ומטה, והשליש הנוסף הגיע משינויים בקרב הנשים הערביות, ובייחוד מעלייה ברמת ההשכלה שלהן. המגמות החיוביות בהשכלה, בתעסוקה ובשכר בחברה הערבית הן תוצאה של מדיניות ממשלתית להגדלת התמריצים לעבודה ולעידוד השכלה, ושל תוכניות לפיתוח כלכלי של החברה הערבית כחלק מיישום החלטות החומש השונות לחברה הערבית, בראשן החלטה 550.

למרות המגמות החיוביות בהשכלה, בתעסוקה (של נשים ערביות) ובשכר, ולמרות הגידול המהיר יותר בהכנסה מעבודה לפרט בקרב ערבים וערביות, היא עודנה עומדת על מחצית מזו של יהודים לא-חרדים. בין שתי הקבוצות קיימים עדיין פערים גדולים בשוק העבודה: שיעור בעלי השכלה על-תיכונית כלשהי (אקדמית או לא אקדמית) של ערבים הוא כמחצית מזו של יהודים לא-חרדים, ושל ערביות – כ-60% מזו של יהודיות לא-חרדיות; שיעורי התעסוקה של ערבים וערביות נמוכים יותר, והפער בולט בייחוד בשיעור התעסוקה בין ערביות ללא השכלה על-תיכונית לבין יהודיות לא-חרדיות בעלות השכלה דומה; וקיימים פערי שכר בין ערבים וערביות ליהודים ויהודיות לא-חרדים בכל רמות ההשכלה.

² ההכנסה מעבודה לפרט היא ההכנסה החודשית הריאלית מעבודה (לפני תשלומי מיסים) לכלל הגברים והנשים בגילים הרלוונטיים, כולל הכנסה אפס לפרטים שאינם מועסקים או שאין להם הכנסה מעבודה, והיא מחושבת על פי השכר של המועסקים כפול שיעור התעסוקה. הניתוח בנייר זה מתמקד בהכנסה מעבודה (ולא מהון, קצבאות או מקורות אחרים) מכיוון שזהו משתנה התוצאה הרלוונטי לשינויים בתוצר ולצמיחה, וזהו גם המשתנה שמושפע ממדיניות בשוק העבודה ומבחריות של הפרטים שמגיבים למדיניות זו, ובייחוד לתמריצים כלכליים ואחרים.

³ הניתוח בנייר זה מבוסס על נתונים של סקרי כוח אדם וסקרי הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. אנו משתמשים בנתוני ההכנסה, השכר, התעסוקה וההשכלה ב-2022 כנקודת הייחוס הן כלפי העבר (2012) והן כלפי העתיד (2035), הן משום שנתונים אלו משקפים את ההישגים והאתגרים בעיתות שגרה ולא בזמן משבר או מלחמה, והן משום שנתוני השכר לשנים מאוחרות יותר בחלוקה לאוכלוסיות אינם זמינים לנו בעת כתיבת הדברים. יש לציין כי למלחמה שפרצה באוקטובר 2023 יש השפעות על התעסוקה והשכר (תחאוכו ואחרים, 2024), וגם ליוזמות החקיקה של הקואליציה מאותה שנה יש השלכות כלכליות בטווח הקצר והארוך (אטר ואחרים, 2023). מרבית הניתוחים בנייר מתמקדים בקבוצת הגיל 25–44, שכן קבוצה זו מצויה בשיא הפוטנציאל התעסוקתי שלה, מושפעת מהמדיניות בשוק העבודה ורלוונטית לגיבוש התרחישים בעשור הבא.

⁴ המונח "התפלגות השכלה" בנייר זה מתייחס לשיעורה בקבוצת הגיל והאוכלוסייה של כל אחת מרמות ההשכלה הבאות, המוגדרות על פי התעודה הגבוהה ביותר: (1) השכלה תיכונית לכל היותר וללא תעודת בגרות; (2) תעודת בגרות; (3) השכלה על-תיכונית שאינה אקדמית, ובפרט הנדסאים וטכנאים (מה"ט) ולימודי "ג-י"ד; (4) השכלה אקדמית – תואר ראשון; (5) השכלה אקדמית – תואר שני ומעלה.

הפערים בין ערבים ליהודים קיימים בכל הארץ, אולם הערבים תושבי הערים המעורבות מתאפיינים ברמת השכלה גבוהה יותר ובשיעורי תעסוקה גבוהים יותר, אשר קרובים יותר לאלו של היהודים הלא-חרדים. אנו משערים כי יותר מאשר שאר הערבים בישראל, תושבי הערים המעורבות נחשפים מגיל צעיר לשפה העברית, יש להם גישה למערכות חינוך ותחבורה טובות יותר, והזדמנויות רבות יותר לתעסוקה.

המשך צמצום הפערים בין ערבים ליהודים לא-חרדים הוא קריטי לצמיחת המשק הישראלי בטווח הבינוני והארוך. במבט קדימה לשנת 2035, השינוי הדמוגרפי הצפוי, ובייחוד הגידול במשקלם של חרדים בשכבת הגיל 25–44, עלול להביא לצמיחה שלילית של 0.4% בשנה בהכנסה מעבודה לפרט בגילים אלו אם לא יחול כל שינוי בהשכלה, בתעסוקה ובשכר של אף אחת מקבוצות האוכלוסייה. שינוי זה בהכנסה מעבודה לגילאי 25–44 הוא קירוב לקצב הצמיחה של המשק. לעומת זאת, לסגירת הפערים בין ערבים ליהודים לא-חרדים יש פוטנציאל להעביר את המשק מצמיחה שלילית לחיובית – סגירת מלוא הפערים בהשכלה, בשיעור התעסוקה ובשכר לערבים ולערביות (לצד השינוי הדמוגרפי) תביא לצמיחה שנתית בהכנסה מעבודה לפרט של 0.8%, גם אם לא יחול כל שינוי בקרב החרדים. בתרחיש זה ההכנסה מעבודה של ערבים וערביות תצמח בקצב שנתי של 5.8%, כאשר כמחצית מגידול זה מקורו בשינויים בקרב הגברים ומחציתו בשינויים בקרב הנשים.

בעוד שצמצום מוחלט של כל הפערים תוך עשור אינו סביר, אנו מראים כי בשני תרחישים שאפתניים אך ריאליים נוכל להמשיך את קצב הצמיחה בהכנסה מעבודה לפרט בקרב ערבים שחוויו בשנים 2012–2022. ראשית, בתרחיש של סגירת פערי התעסוקה בכל רמת השכלה בין ערבים ליהודים לא-חרדים, ההכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות תגדל ב-1.6% בשנה עד 2035, כאשר כ-70% מגידול זה מקורו בשינוי בקרב הנשים. אם בנוסף לכך קצב הגידול בשכר בכל רמת השכלה יישמר, ההכנסה מעבודה לפרט תגדל עד 2035 בקצב שנתי של 4.7%.

שנית, גם בתרחיש שבו החברה הערבית כולה מגיעה ב-2035 לרמת ההשכלה ולשיעורי התעסוקה בכל רמת השכלה המאפיינת כיום את החברה הערבית בערים המעורבות, ההכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות צפויה לגדול ב-1.6% בשנה, או ב-4.4% אם קצב הגידול בשכר בכל רמת השכלה יישמר. כלומר, ההשפעה של השוואת התעסוקה בכל רמת השכלה ליהודים לא-חרדים ללא שינוי בהשכלה היא זהה להשפעה של השוואת התעסוקה בכל רמת השכלה וגם השוואת התפלגות ההשכלה לערים המעורבות.

על מנת שהמגמות החיוביות תימשכנה והחברה הערבית תמשיך להוות מנוע משמעותי לצמיחת המשק יש להציב יעדים שאפתניים עבור ההשכלה, שיעורי התעסוקה והשכר של ערבים בגילים 25–44 ל-2035, המייצגים צמצום פערים משמעותי בין ערבים ליהודים לא-חרדים.⁵ כמו כן יש להמשיך באימוץ וביישום ההמלצות להעלאת ההשכלה והתעסוקה ולשיפור איכות התעסוקה בחברה הערבית כפי שהוצגו בניירות קודמים של המכון, וזאת על מנת לתמוך בהשגת יעדי ההשכלה, התעסוקה והשכר.

במסגרת זו יש לפעול: (1) להגדלת שיעור הערבים בעלי השכלה על-תיכונית אקדמית או טכנולוגית, באמצעות הגדלת הפוטנציאל בגיל 18, טיפוח מיומנויות ובראשן אוריינות בשפה העברית, מיצוי הפוטנציאל דרך מסגרות מעבר וטיפול בחסמים הייחודיים להשכלה אקדמית; (2) להגדלה ניכרת של שיעור התעסוקה, בייחוד בקרב חסרי השכלה על-תיכונית ובפרט נשים חסרות השכלה כזו, באמצעות מרכזי תעסוקה אזוריים, יצירת אזורי תעסוקה ביישובים ערביים או בקרבתם וטיפול בחסמים הייחודיים לתעסוקת נשים ערביות; (3) לשיפור השכר ושילוב בתעסוקה איכותית, באמצעות עידוד יזמות ותמיכה במעסיקים לשיפור הפיריון.

⁵ המלצות מכון אהרן ליעדים אלו ונוספים, אשר גובשו בשיתוף עם אגף התקציבים במשרד האוצר והרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים, מפורטות בנייר נפרד שיפורסם בקרוב.

בנוסף לצעדים אלה, יש להמשיך את היישום המלא של תוכניות הפיתוח הכלכלי לחברה הערבית מהשנים הקודמות, כאשר תקציבים שקוצצו יושבו אל החלטות הממשלה הרלוונטיות ובפרט החלטה 550, על חשבון הכספים הייחודיים שאינם תומכי צמיחה. לבסוף, יש לחקור בצורה מדויקת את התנאים של החברה הערבית בערים המעורבות שמאפשרים תעסוקה והשכלה גבוהות מזו של יתר החברה הערבית, על מנת לגבש תוכניות מעשיות להשוואת התנאים וההישגים ביישובים הערביים בכל ההיבטים לאלה שבערים המעורבות. לנוכח האתגרים הגדולים הצפויים לכלכלה ולחברה בישראל, כאשר הוצאות הביטחון והגירעון הממשלתי עולים, חשוב יותר מתמיד להשקיע במנועי הצמיחה של המשק. יישום מלא של ההמלצות לעיל יסייע להמשיך את המגמות החיוביות בחברה הערבית ואת צמצום הפערים בשוק העבודה, ולשמר את קצב הגידול המרשים בהכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות ושל כלל המשק. בכך הוא יקדם את ההשתלבות הכלכלית והחברתית של החברה הערבית ואת מיצוי הפוטנציאל הטמון בה, ויאפשר לה להמשיך להיות מנוע צמיחה מרכזי לכלכלת ישראל גם בשנים הבאות.

2. מבט לאחור: השינויים בשנים 2012–2022

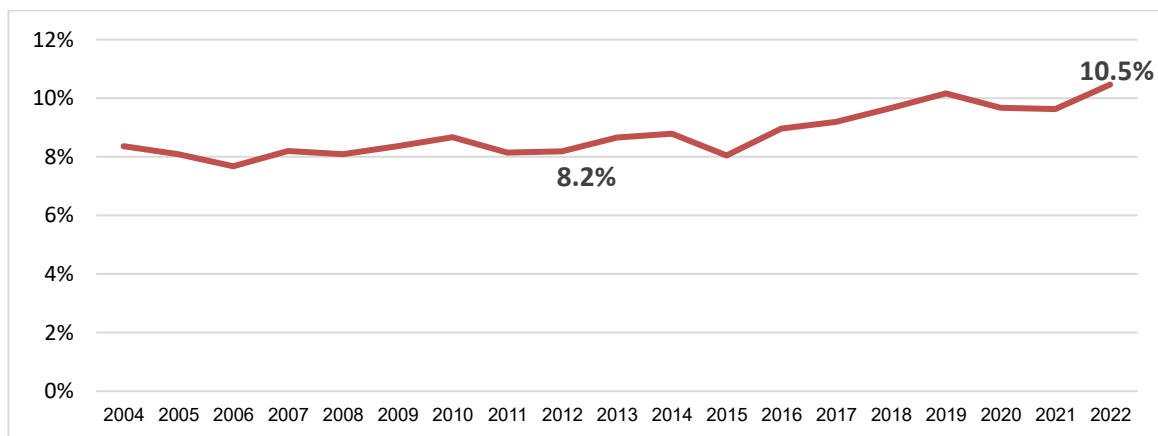
2.1 צמיחה בהכנסה מעבודה לפרט ועלייה בתרומתה של החברה הערבית לתוצר

העשור של 2012–2022 התאפיין בצמיחה בהכנסה מעבודה לפרט בקרב כל קבוצות האוכלוסייה. עבור ערבים וערביות בגילי העבודה העיקריים (25–64) ההכנסה החודשית הריאלית מעבודה לפרט עלתה בקצב שנתי של 4%, גבוהה במידה משמעותית מזה של חרדים וחרדיות (קצב שנתי של 2.3%) ושל יהודים ויהודיות לא-חרדים (3%), כך שהפער בין היהודים הלא-חרדים לערבים הצטמצם. העלייה בהכנסה מעבודה לפרט בחברה הערבית נבעה הן מגידול בשיעור התעסוקה של הנשים הערביות והן מגידול בשכר של הנשים ושל הגברים, אשר קשורים שניהם לשיפור ברמת ההשכלה. המגמות החיוביות בהשכלה, בתעסוקה ובשכר בחברה הערבית הן תוצאה של מדיניות ממשלתית להגדלת התמריצים לעבודה ולעידוד השכלה, ושל תוכניות לפיתוח כלכלי של החברה הערבית כחלק מיישום החלטות החומש השונות לחברה הערבית, בראשן החלטה 550.

העלייה בהכנסה מעבודה תורגמה לעלייה ברמת החיים בחברה הערבית ולירידה בשיעורי העוני מ-54% ב-2012 ל-40% ב-2022.⁶ היא תרמה גם לעלייה במדד הסוציאקונומי של הרשויות המקומיות הערביות, כך ש-90% מהרשויות שעלו בדירוג הכלכלי-חברתי שלהן בעשור האחרון הן רשויות ערביות (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2022).

צמצום הפער בהכנסה מעבודה לפרט לצד העלייה במשקל החברה הערבית מסך האוכלוסייה בישראל הביאו לכך שהחלק של החברה הערבית מסך ההכנסות מעבודה בגילים 25–64, שהוא אינדיקציה לתרומתה לתוצר, עלה מ-8.2% ב-2012 ל-10.5% ב-2022 (איור 1). עלייה בהכנסה מעבודה בחברה הערבית משמעותה גם עלייה בהכנסות של הממשלה ממיסים וירידה בתלות של האוכלוסייה הערבית בסבסוד ובשירותי הרווחה.

איור 1: החלק של החברה הערבית מסך ההכנסות מעבודה, גילים 25–64

מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקרי כוח אדם, סקרי הכנסות וסקרי הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

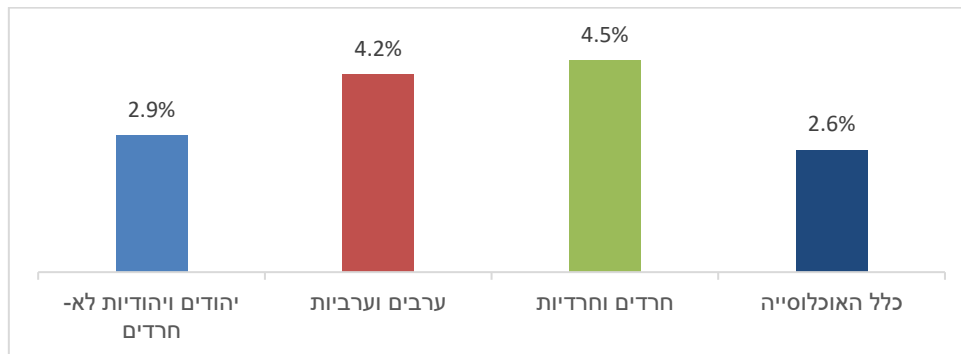
לנוכח האתגרים הגדולים הצפויים לכלכלה ולחברה בישראל, כאשר הוצאות הביטחון והגירעון הממשלתי עולים, חשוב יותר מתמיד להשקיע במנועי הצמיחה של המשק. המשך הקידום של ההשתלבות הכלכלית והחברתית של החברה הערבית ומיציא הפוטנציאל הטמון בה יאפשרו לה להמשיך להיות מנוע צמיחה מרכזי גם בשנים הבאות.

⁶ תחולת העוני לפי הכנסה פנויה, ראש משק הבית בגיל 25–64 – שיעור משקי בית שההכנסה הפנויה שלהם לנפש תקנית נמוכה ממחצית ההכנסה הפנויה החציונית לנפש תקנית (עיבודי המחברים לנתונים של סקרי הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה).

2.2 מגמות בהשכלה, בתעסוקה ובשכר בקרב ערבים וגילאים 25–44⁷

ההכנסה החודשית מעבודה לפרט בגילאים 25–44 צמחה בין השנים 2012 ל-2022 בקצב שנתי של 2.6%, מ-7,700 ל-9,950 ש"ח (במחירי 2022). קצב הגידול היה שונה במידה ניכרת בין קבוצות האוכלוסייה, והוא מתואר באיור 2. בעוד שבקרב יהודים לא-חרדים גדלה ההכנסה מעבודה לפרט בשנים אלה בקצב שנתי של 2.9%, מ-9,050 ל-12,000 ש"ח, אצל ערבים היא גדלה בקצב שנתי של 4.2%, מ-3,900 ל-5,900 ש"ח, ואצל חרדים – בקצב שנתי של 4.5%, מ-3,550 ל-5,500 ש"ח.⁸ הגידול בהכנסה בחברה הערבית נבע מכמה גורמים – גידול בהשכלה, עלייה בשיעור התעסוקה בכל רמת השכלה ועלייה בשכר של המועסקים בכל רמת השכלה.

איור 2: הגידול השנתי בהכנסה מעבודה לפרט, גילאים 25–44, 2012–2022

מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקרי כוח אדם וסקרי הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

⁷ כאמור, אנחנו מתמקדים בקבוצת הגיל 25–44 שכן היא מכילה את האנשים שנכנסו לשוק העבודה או הגיעו לשיא פוטנציאל התעסוקה שלהם במהלך העשור האחרון, ולכן סביר שנראה אצלם, יותר מכולם, השפעה של המדיניות הממשלתית בשנים אלה להגדלת תמריצים לעבודה, עידוד השכלה ופיתוח כלכלי בחברה הערבית. קבוצת גיל זו היא גם הרלוונטית לגיבוש התרחישים לשוק העבודה בעשור הבא המוצגים בהמשך.

⁸ קצב הגידול לכלל קבוצת הגיל נמוך מקצב הגידול של כל קבוצת אוכלוסייה בנפרד מכיוון שההכנסה מעבודה לפרט של ערבים ושל חרדים נותרה, גם ב-2022, נמוכה במידה ניכרת מזו של יהודים לא-חרדים, בעוד שמשקלם באוכלוסייה גדל.

שינויים בהתפלגות ההשכלה

בשנים 2012–2022 עלתה רמת ההשכלה בחברה הערבית במידה ניכרת, אך העלייה התבטאה באופן שונה בקרב גברים ובקרב נשים (איור נ-1).⁹ בקרב גברים שיעור בעלי השכלה עד תיכונית ללא תעודת בגרות ירד במידה ניכרת, מ-58% בשנת 2012 ל-46% בשנת 2022. מנגד, שיעור האקדמאים אומנם גדל, אך נותר נמוך: שיעור בעלי תואר ראשון עלה מ-12% ל-15%, ושיעור בעלי תואר שני ומעלה עלה מ-4% ל-6%. גם בקרב נשים בגילים אלו ירד שיעורן של חסרות תעודת בגרות בחדות, מ-50% ב-2012 ל-30% ב-2022. שיעור האקדמאיות גדל בקצב גבוה יותר מזה של הגברים: שיעור בעלות תואר ראשון, שמלכתחילה היה גבוה יותר אצל נשים, עלה מ-18% ל-25%, ואילו שיעור בעלות תואר שני ומעלה שילש את עצמו, מ-3% ל-9%.¹⁰ גם עבור גברים וגם עבור נשים הייתה עלייה בשיעור בעלי תעודת בגרות בלבד, וירידה בשיעור בעלי השכלה על-תיכונית לא-אקדמית.¹¹

שינויים בשיעור התעסוקה

שיעור התעסוקה של גברים ערבים בגילים 25–44 ירד מעט בעשור זה, מ-81% ב-2012 ל-79% ב-2022. הירידה בתעסוקה התרחשה ברוב רמות ההשכלה (איור נ-2): אצל בעלי השכלה עד תיכונית ללא בגרות מ-77% ל-73%, אצל בעלי בגרות בלבד מ-82% ל-79% ואצל בעלי תואר ראשון מ-90% ל-88%. לעומת זאת, שיעור התעסוקה של בעלי השכלה על-תיכונית לא-אקדמית נשאר דומה, ושיעור התעסוקה של בעלי תואר שני עלה במידה ניכרת. יש לציין כי באותן שנים חלה עלייה מדאגיה בשיעור בני 18–24 שאינם עובדים ואינם לומדים (NEET), מ-24% ב-2012 ל-30% ב-2022.

לעומת זאת, שיעור התעסוקה של נשים ערביות בגילים 25–44 עלה בשנים אלו במידה ניכרת, מ-35% ב-2012 ל-49% ב-2022. העלייה בתעסוקה הקיפה את רוב רמות ההשכלה (איור נ-2), למעט בעלות תואר ראשון, שתעסוקתן ירדה. העלייה החדה ביותר אירעה אצל בעלות השכלה עד תיכונית ללא בגרות – מ-17% ב-2012 ל-29% ב-2022 – אך שיעור התעסוקה שלהן נותר נמוך מאוד גם לאחר העלייה. עלייה משמעותית בתעסוקה הייתה גם לבעלות תעודת בגרות בלבד (מ-33% ל-42%), לבעלות השכלה על-תיכונית לא-אקדמית (מ-51% ל-61%) ולבעלות תואר שני ומעלה (מ-78% ל-85%). הגידול בשיעור התעסוקה הכולל של נשים נבע הן מהשיפור ברמת ההשכלה שלהן והן מהשיפור בשיעור התעסוקה ברוב רמות ההשכלה. במקביל, שיעור בנות 18–24 שאינן עובדות ואינן לומדות ירד מעט בשנים אלו, מ-46% ל-44%.

⁹ הסיווג לרמות השכלה מתבסס על התשובה לשאלה: "מהי התעודה או התואר הגבוה ביותר שקיבלת?", והתשובה המשויכת לרמה (3) של השכלה על-תיכונית לא-אקדמית היא "תעודת סיום של בי"ס על-תיכוני שאינה תעודה אקדמית". יש לציין כי סקר כוח אדם אינו מתייחס במפורש להכשרות מקצועיות, ובפרט לא להכשרות ארוכות המקנות תעודה כגון הנהלת חשבונות, חשמלאות, חשבות שכן וכדומה, וייתכן שבוגרים של הכשרות אלו מסווגים כבעלי רמת השכלה עד תיכונית ללא תעודת בגרות או תעודת בגרות בלבד.

¹⁰ בשנים אלו חל שיפור גם ברמת ההשכלה של קבוצת הגיל הצעירה יותר, בני ובנות 18–24. ב-2012 היו חצי מהגברים הערבים בגילים אלה בעלי השכלה עד תיכונית ללא תעודת בגרות וב-2022 ירד שיעור זה ל-37% בלבד, בעוד שבקרב הנשים שיעורן של חסרות תעודת בגרות ירד מ-31% ב-2012 ל-20% ב-2022. שיעור בעלי ובעלות השכלה על-תיכונית או אקדמית בגילים אלה נותר נמוך, משום שזהו גיל שבו רבים מאלה המתחילים או המתעתדים להתחיל לימודים טרם סיימו אותם. העלייה בזכאות לבגרות בקרב בני 18–24 צפויה להביא לעלייה ברמת ההשכלה של בני 25–44 בשנים הבאות ולתרום להתממשות התרחישים המתוארים בהמשך.

¹¹ ניתן לייחס חלק מן העלייה בשיעור בעלי תואר אקדמי בקרב ערבים וערביות לעלייה במספר הסטודנטים הערבים הלומדים בחו"ל (Haj-Yehia and Arar, 2022). אנו מניחים כי מכיוון שהסיווג לרמות השכלה בסקר כוח אדם מתבסס על דיווח עצמי של המשתתפים, שיעור האקדמאים כולל גם בעלי תואר מחו"ל.

השכר החודשי הממוצע של ערבים וערביות בגילים 25–44 עלה במידה ניכרת בשנים 2012–2022.¹² בקרב גברים השכר גדל בקצב שנתי ממוצע של 4.1%, מכ-7,350 לכ-11,000 ש"ח (במחירי 2022). הקבוצה שחוותה את עליית השכר הגדולה ביותר בשנים אלו הייתה זו של בעלי תואר ראשון (קצב שנתי של 5.2%), וגם השכר של בעלי השכלה עד תיכונית ללא בגרות, של בעלי תעודת בגרות בלבד ושל בעלי השכלה על-תיכונית לא-אקדמית עלה במידה ניכרת (קצב שנתי של 2.8%–3.4%, אזור נ-3).¹³ בקרב נשים הייתה עליית השכר נמוכה יותר – קצב שנתי ממוצע של 2.1%, מכ-5,350 לכ-6,600 ש"ח – אך עדיין מרשימה, בהתחשב בכך שבתקופה זו נכנסה לשוק העבודה כמות ניכרת של נשים עם רמת השכלה נמוכה.

העלייה בשכר יכולה לנבוע מגורמים מספר: שינוי בהתפלגות משלחי היד של העובדים וגידול בחלקם היחסי של עובדים במשלחי יד בשכר גבוה יותר, שינוי בהתפלגות הענפים וגידול בחלקם היחסי של עובדים בענפים שבהם פיריון העבודה (ולכן גם השכר) גבוה יותר, ועלייה בשכר ללא שינוי משמעותי במשלח יד או בענף. באזור נ-4 אנו מציגים את השינוי בהתפלגות משלחי היד בקרב ערבים מועסקים.¹⁴ בשל ההבדלים בין רמות ההשכלה, אנו מתייחסים בנפרד לחסרי השכלה על-תיכונית (בעלי השכלה עד תיכונית ללא בגרות או בעלי תעודת בגרות בלבד) ולבעלי השכלה על-תיכונית (לא-אקדמית, תואר ראשון או תואר שני ומעלה). בשנים 2012–2022 התרחש מעבר של גברים ערבים ממשלחי יד הדורשים מיומנות נמוכה לכאלה הדורשים מיומנות גבוהה יותר, אך הוא היה בהיקף צנוע: בקרב גברים בעלי השכלה תיכונית ומטה, שיעור המועסקים במשלחי יד הדורשים את רמת המיומנות הנמוכה ביותר (מיומנות מקבילה להשכלה תיכונית ומטה, שהינם גם עתירי עבודה פיזית) ירד בשנים אלה מ-75% ל-71%, בעוד ששיעורי המועסקים במשלחי יד הכוללים פחות עבודה פיזית או דורשים רמת מיומנות גבוהה יותר עלו מעט. בקרב גברים בעלי השכלה על-תיכונית, שיעור המועסקים במשלחי יד הדורשים את רמת המיומנות הגבוהה ביותר (המקבילה להשכלה אקדמית) עלה מ-51% ל-55%, וגם שיעור המועסקים במשלחי יד ברמת המיומנות השנייה בגובהה (המקבילה להשכלה על-תיכונית לא-אקדמית) עלה מ-12% ל-15%. עליות אלה היו על חשבון שיעור המועסקים במשלחי יד משרדיים הדורשים רמת מיומנות המקבילה להשכלה תיכונית. אצל נשים השינויים בהתפלגות משלחי היד היו מצומצמים אף יותר. בקרב נשים בעלות השכלה תיכונית ומטה, שיעור המועסקות במשלחי יד במיומנות המקבילה להשכלה תיכונית ומטה ירדו מעט (מ-31% ל-30% עבור משלחי יד פיזיים ומ-56% ל-54% עבור משלחי יד משרדיים). בקרב נשים בעלות השכלה על-תיכונית, שיעור המועסקות במשלחי יד הדורש מיומנות המקבילה למיומנות אקדמית דווקא ירד – מ-74% ל-70%.

¹² אנו משתמשים בהכנסה מעבודה (ברוטו) למועסקים, שכירים ועצמאים.

¹³ יש לציין כי קיימים הבדלים בין נתוני השכר המבוססים על סקר הוצאות, שבהם אנו משתמשים בנייר זה, לבין נתוני השכר המנהליים. נושא המגמות בשכר בכלל, ובשכר בכל רמת השכלה בנפרד, נבחן במחקרי המשך המתבססים גם על נתוני השכלה ושכר מנהליים, ובוחנים בין היתר את התשובה ללימודים טכנולוגיים במה"ט, את פערי השכר בין בוגרים של תחומי לימוד שונים ואת תופעת האקדמאים הערבים בחו"ל.

¹⁴ בנייר זה אנו מחלקים את משלחי היד לארבע קבוצות, לפי רמות המיומנות וההשכלה הנדרשות כדי לעסוק בהם ולפי מידת העבודה הפיזית שהם דורשים: משלח יד הדורש מיומנות מקבילה להשכלה אקדמית, משלח יד הדורש מיומנות מקבילה להשכלה על-תיכונית, משלח יד הדורש מיומנות מקבילה להשכלה תיכונית (משרדי), ומשלח יד הדורש מיומנות מקבילה להשכלה תיכונית ומטה (פיזי). לפירוט הקיבוץ של משלחי היד ראו נספח ג בתחאוכו ואחרים (2024).

באיור 5-אנו מציגים את השינוי בהתפלגות ענפי הכלכלה בקרב ערבים מועסקים, גם כן בחלוקה לשתי רמות השכלה. אצל גברים בעלי השכלה תיכונית ומטה, הענף הנפוץ ביותר לאורך התקופה היה בינוי והתרחש מעבר מענפי התעשייה והמסחר לענף התחבורה, אך לענפים אלה פריזון דומה (אקשטיין, מנחם-כרמי וסומקין, 2022). בקרב גברים בעלי השכלה על-תיכונית התרחש מעבר מענף החינוך, המתאפיין בפריזון נמוך יחסית, לענפים עם פריזון גבוה יותר – שירותים מקצועיים ופיננסיים. הייתה גם עלייה במועסקים בענף הבריאות, שעשויה לייצג גידול במספר בעלי המקצוע המשכילים בענף ששכרם גבוה, כמו רופאים ורוקחים. בקרב נשים בעלות השכלה תיכונית ומטה אירעה ירידה בענפי התעשייה והבריאות ועלייה במסחר ובענפים המוגדרים כ"אחר". גם כאן לא מדובר במעבר מענף עם פריזון נמוך לענף עם פריזון גבוה. אצל נשים בעלות השכלה על-תיכונית התרחשה ירידה בענף החינוך לצד עלייה בענף הבריאות, וייתכן שזה משקף מעבר ממקצועות ההוראה למקצועות הבריאות.

לסיכום, ניתן לייחס חלק מעליית השכר בקרב גברים ערבים למעבר למשלחי יד הדורשים יותר מיומנות (בכל רמות ההשכלה) ולענפים בפריזון גבוה יותר (בקרב משכילים בלבד), בעוד שבקרב נשים מעברים אלו היו מצומצמים יותר, וייתכן שזו אחת הסיבות לכך שעליית השכר אצלן צנועה יותר.¹⁵

2.3 הקשר בין השינויים בהשכלה, בתעסוקה ובשכר לבין השינויים בהכנסה מעבודה לפרט

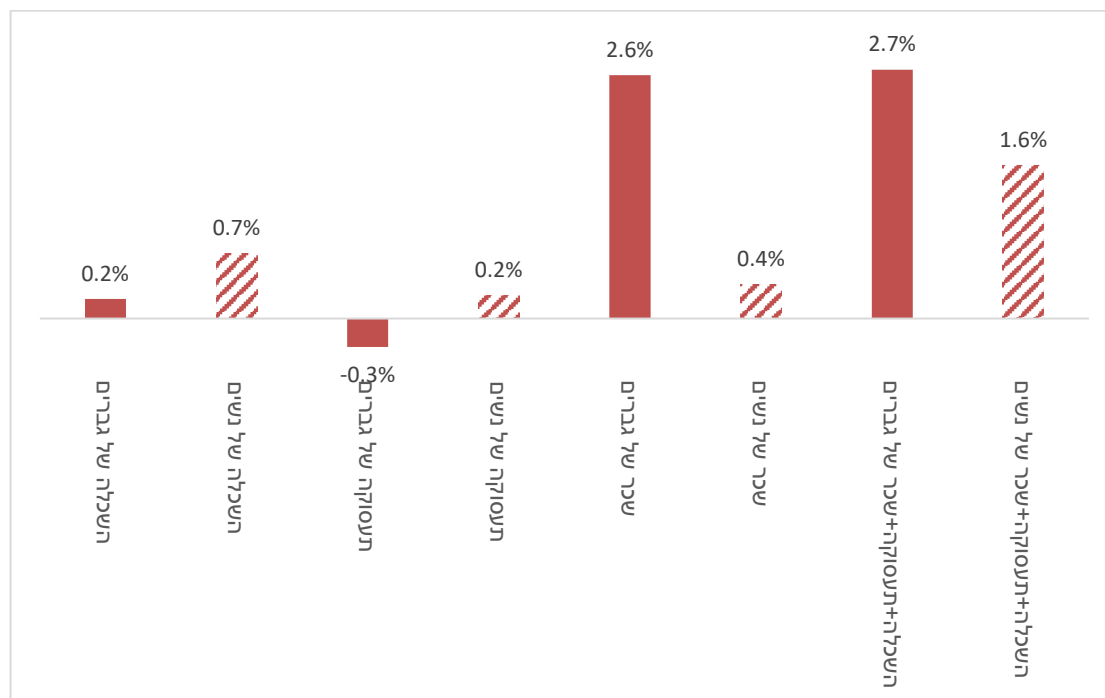
כאמור, ההכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות בגילים 25–44 גדלה בשנים 2012–2022 בקצב שנתי של 4.2%. באיור 3 אנו מציגים מה היה קצב הגידול השנתי של ההכנסה מעבודה לפרט לו היו רק חלק מהשינויים בהשכלה, בתעסוקה ובשכר מתרחשים. לו היו התפלגות ההשכלה, שיעור התעסוקה בכל רמת השכלה והשכר של המועסקים בכל רמת השכלה של גברים ערבים משתנים כפי שהשתנו בפועל בין 2012 ל-2022, בעוד התפלגות ההשכלה, התעסוקה והשכר של נשים ערביות היו נשארים כפי שהיו ב-2012, היה קצב הגידול השנתי של ההכנסה מעבודה לפרט עומד על 2.7% (העמודה השנייה מימין באיור). לעומת זאת, לו היו רק ההשכלה, התעסוקה והשכר של נשים ערביות משתנים, היה הגידול השנתי עומד על 1.6% בלבד (העמודה הימנית ביותר).¹⁶ במילים אחרות, השינויים בקרב הגברים תרמו כשני שלישים מסך הגידול.

כמעט כל התרומה של הגברים נובעת מהעלייה בשכר של המועסקים בכל רמת השכלה; לו היה זה השינוי היחיד, כלומר ללא השיפור ברמת ההשכלה והירידה בתעסוקה אצל הגברים וללא כל שינוי אצל הנשים, היה הגידול השנתי בהכנסה לפרט עומד על 2.6% (העמודה הרביעית מימין). בפרט, כשני שלישים מגידול זה מקורם בעליית השכר בקרב מועסקים בעלי השכלה תיכונית ומטה, עם תעודות בגרות בלבד או בלעדיה, ורק כשליש מגיע מהעלייה בשכר של בעלי השכלה על-תיכונית, ובייחוד בעלי תואר ראשון. הסיבה לכך היא שבעלי השכלה עד תיכונית ללא בגרות ובעלי בגרות בלבד היוו ביחד 75% מקבוצת הגיל 25–44 בקרב גברים ערבים בשנת 2022 (איור 1-נ) ושגם הם חוו עליית שכר ניכרת, גם אם פחות מבעלי תואר ראשון.

¹⁵ נשים ערביות מתאפיינות בחסמי תעסוקה ייחודיים הכוללים בין היתר מיעוט הזדמנויות לתעסוקה בקרבת מקום המגורים ונגישות תחבורתית נמוכה למקומות העבודה (Miaari, Khattab and Sabbah-Karkabi, 2023). ייתכן שהשיפור בשיעור התעסוקה שלהן מסמן הנמכה של חסמים אלה, ולכן הוא עשוי להיות מלווה גם בשינוי בשיעור הנשים הערביות המועסקות מחוץ ליישוב מגוריהן. מניתוח נתוני סקר כוח אדם עולה כי בקרב נשים בנות 25–44 בעלות השכלה תיכונית ומטה שיעור המועסקות מחוץ ליישוב ירד מ-37% ב-2012 ל-32% ב-2022, בעוד שבקרב בעלות השכלה על-תיכונית ומעלה הוא עלה מ-38% ל-41%.

¹⁶ סכום הגידול אצל גברים ואצל נשים אינו מסתכם בדיוק לגידול לכלל הערבים בשל עיגולי שברים.

איור 3: הגידול השנתי בהכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות בתרחישים שונים, גילים 25–44, 2022–2012

הגידול השנתי בהכנסה מעבודה לפרט לו רק חלק מהשינויים בהשכלה, בתעסוקה ובשכר היו מתרחשים. מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקרי כוח אדם וסקרי הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

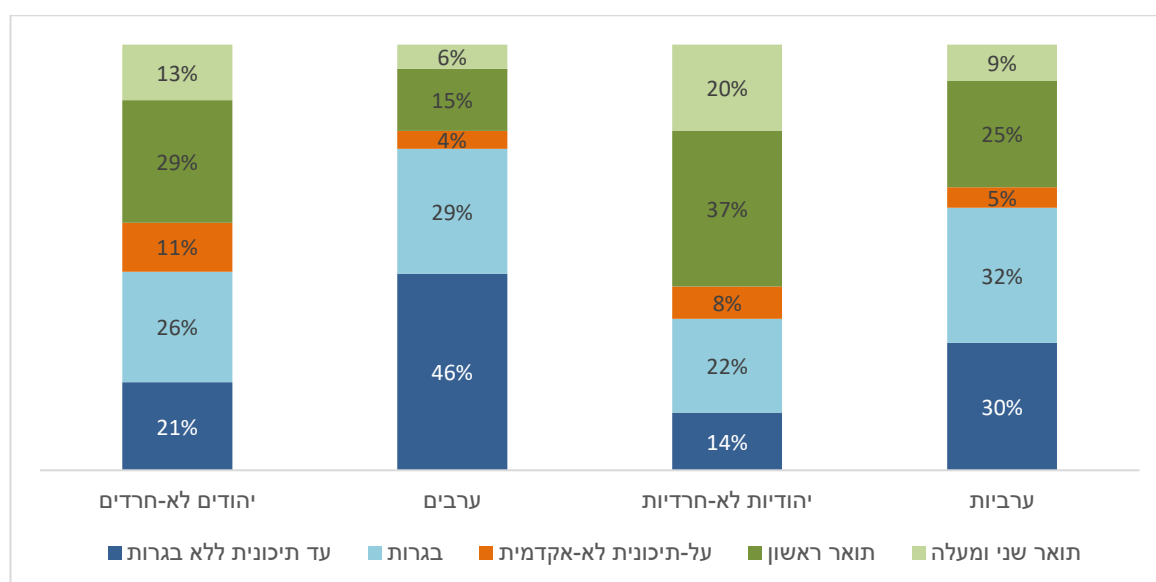
אצל נשים, כמחצית מהתרומה נובעת מהעלייה ברמת ההשכלה ובייחוד מהגידול הניכר בשיעור בעלות תואר ראשון (איור נ-1); לו היה זה השינוי היחיד, כלומר ללא השיפור בתעסוקה ובשכר אצל הנשים וללא כל שינוי אצל הגברים, היה הגידול השנתי בהכנסה לפרט עומד על 0.7% (העמודה השנייה משמאל). התרומה של העלייה ברמת ההשכלה של נשים שווה לתרומה של הגידול בתעסוקה שלהן בכל רמת השכלה ושל הגידול בשכר בכל רמת השכלה גם יחד.

3. אתגרים: תמונת מצב של הפערים כיום

3.1 פערים בין יהודים לא-חרדים לערבים

למרות המגמות החיוביות בהשכלה, בתעסוקה (של נשים ערביות) ובשכר, ולמרות הגידול המהיר יותר בהכנסה מעבודה לפרט בקרב ערבים וערביות, קיימים עדיין פערים ניכרים בין יהודים לא-חרדים לערבים, כך שההכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות היא עודנה מחצית מזו של יהודים לא-חרדים. ראשית, הערבים בגילים 25–44 עדיין משכילים פחות מעמיתיהם היהודים. כפי שניתן לראות באיור 4, בשנת 2022 הייתה רק ל-25% מן הגברים הערבים בקבוצת הגיל השכלה על-תיכונית כלשהי (אקדמית או לא-אקדמית), לעומת 53% בקרב היהודים הלא-חרדים. בקרב נשים, ל-38% בלבד מהערביות בקבוצת הגיל הייתה השכלה על-תיכונית כלשהי, לעומת 64% מן היהודיות הלא-חרדיות.¹⁷

איור 4: התפלגות ההשכלה לפי קבוצת אוכלוסייה, גילים 25–44, 2022

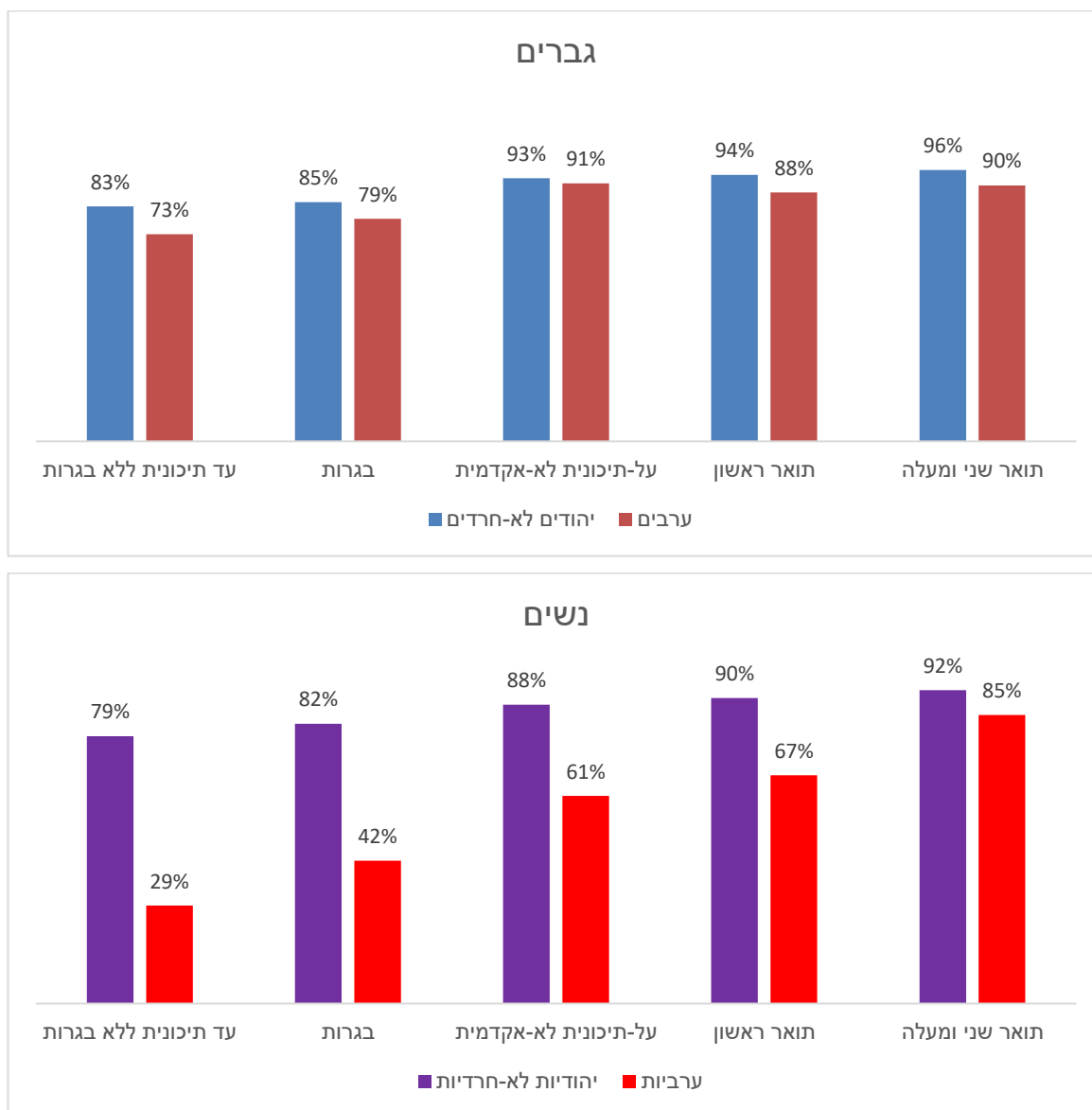

מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

פערי ההשכלה מצטרפים לכך שפערי התעסוקה נותרו משמעותיים. ב-2022, שיעורי התעסוקה של גברים ונשים ערבים בגילים 25–44 עמדו על 79%-ו-49% בלבד, לעומת 89%-ו-87% אצל גברים ונשים יהודים לא-חרדים, בהתאמה. כפי שניתן לראות באיור 5, אצל גברים הפער בין יהודים לא-חרדים לערבים גבוה במיוחד בקרב חסרי תעודת בגרות (שמהווים כאמור 46% מהגברים הערבים) ועומד על כ-10 נקודות אחוז, ודומה ברוב רמות ההשכלה האחרות, שם הוא עומד על כ-6 נקודות אחוז. גם אצל נשים הפער גדול במיוחד ברמות ההשכלה הנמוכות – רק 29% מהנשים הערביות ללא תעודת בגרות בגילים 25–44 היו מועסקות בשנת 2022, ורק 42% מהנשים הערביות בעלות תעודת בגרות בלבד (שתי קבוצות אלו יחד הן כ-62% מסך הנשים הערביות!), לעומת 79%-ו-82% מהנשים היהודיות הלא-חרדיות, בהתאמה. עם זאת, בקרב נשים הפער קיים ומשמעותי גם ברמות ההשכלה הגבוהות יותר: בעוד ששיעורי התעסוקה של נשים יהודיות לא-חרדיות בעלות תואר ראשון ושני ומעלה עמדו ב-2022 על 90%-ו-92%, בהתאמה, עמדו שיעורי התעסוקה של ערביות בעלות אותה השכלה על 67%-ו-85% בלבד.

¹⁷ ההבדל בין סכום זה לבין סכום המספרים המצוינים באיור 4 נובע מעיגולי שברים.

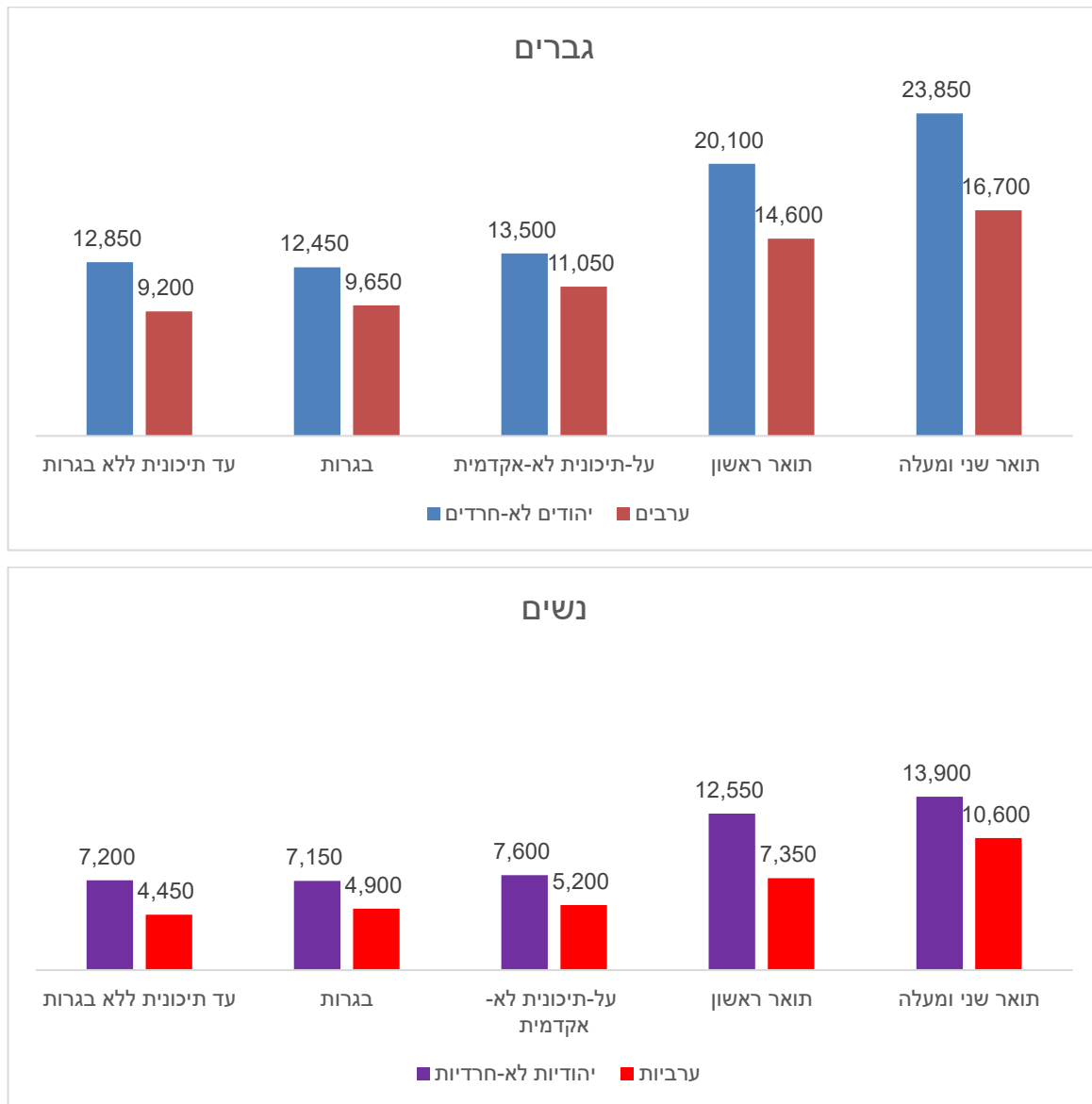
איור 5: שיעור התעסוקה לפי קבוצת אוכלוסייה ורמת השכלה, גילים 25–44, 2022

מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ולבסוף, עדיין קיימים פערים ניכרים בשכר בין מועסקים יהודים לא-חרדים לערבים. ב-2022 עמד השכר החודשי לגברים ונשים ערבים על כ-11,000 ו-6,600 ש"ח, לעומת כ-16,400 ו-10,600 ש"ח לנשים וגברים יהודים לא-חרדים, בהתאמה. כפי שניתן לראות באיור 6, אצל גברים הפערים הגבוהים ביותר הם בקרב חסרי תעודת בגרות ובקרוב בעלי תארים אקדמיים, ועומדים על כ-28%–30%. למשל, השכר החודשי של גברים יהודים לא-חרדים בעלי תואר ראשון עמד ב-2022 על כ-20,100 ש"ח, בעוד שהשכר של גברים ערבים בעלי תואר ראשון עמד על כ-14,600 ש"ח בלבד. בקרב נשים, הפערים הגבוהים ביותר הם בקרב חסרות תעודת בגרות ובקרוב בעלות תואר ראשון, ועומדים על כ-38%–41%.

איור 6: השכר החודשי לפי קבוצת אוכלוסייה ורמת השכלה, גילים 25–44, 2022

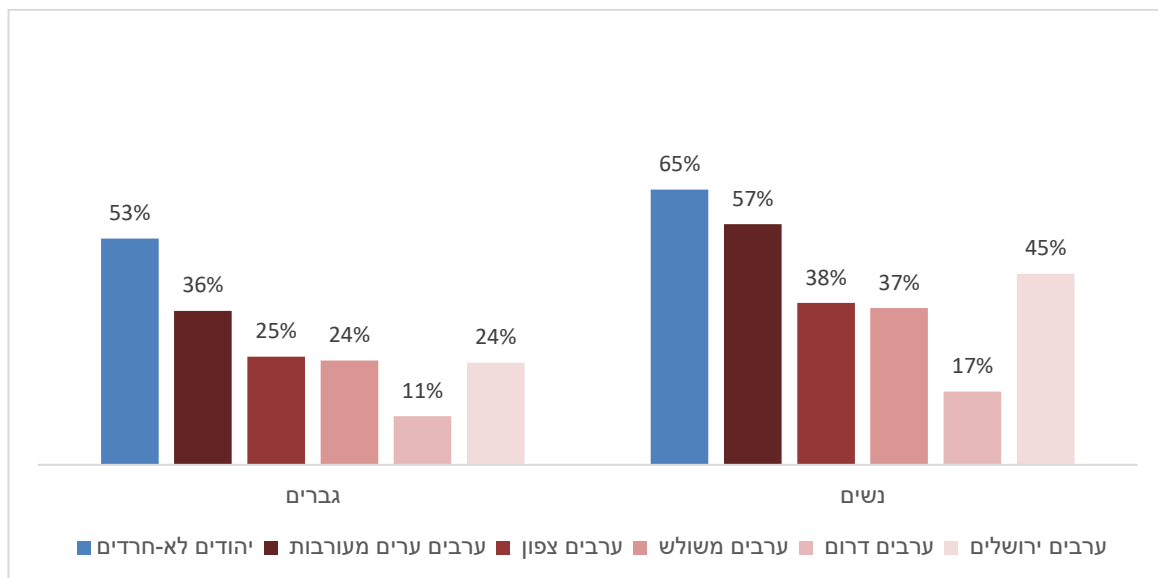
הכנסה ריאלית מעבודה (ברוטו) למועסקים, שכירים ועצמאים, במחירי 2022.
מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקר הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

3.2 פערים אזוריים בקרב ערבים

הפערים שתוארו לעיל מתייחסים לממוצע בחברה הערבית, אך כמו בחברה היהודית ובכל חברה אחרת יש לקחת בחשבון שמדובר בקבוצה מגוונת עם קהילות שונות הנבדלות זו מזו במאפיינים רבים. ממד אחד הוא ההבדלים בין בעלי השכלה אקדמית לבין חסרי השכלה אקדמית, כפי שהראינו באיורים 5 ו-6 בסעיף הקודם (הבדלי שכר בקרב גברים ונשים, והבדלי תעסוקה בקרב נשים). ממד מהותי נוסף שאליו נתייחס בחלק זה הינו ההבדלים בין קהילות בחברה הערבית על בסיס גאוגרפי לפי החלוקה הבאה לאזורי מגורים: (1) תושבי הערים המעורבות – חיפה, לוד, מעלות-תרשיחא, נווה שלום, נוף הגליל, עכו, רמלה ותל אביב-יפו; (2) תושבי הצפון (מחוז הצפון ונפת חיפה, למעט ערים מעורבות); (3) תושבי המשולש (מחוז המרכז ונפת חדרה, למעט ערים מעורבות); (4) תושבי מחוז הדרום (בדואים); (5) תושבי מזרח ירושלים.¹⁸

בין אזורי המגורים האלה קיימים הבדלים ניכרים הן בהשכלה והן בתעסוקה. באיור 7 אנו מציגים את שיעור בעלי השכלה על-תיכונית (אקדמית ולא-אקדמית) של בני 25–44 ב-2022 לפי אזור מגורים. כאן נצפו הבדלים ניכרים על פני אזור המגורים גם בקרב נשים וגם בקרב גברים. בשני המקרים, האזור שבו שיעור בעלי ההשכלה העל-תיכונית הוא הגבוה ביותר הוא הערים המעורבות, שם ל-36% מהגברים ול-57% מן הנשים יש השכלה כזו, והאזור שבו שיעור ההשכלה הוא הנמוך ביותר הוא אזור הדרום (11% ו-17%, בהתאמה).

איור 7: שיעור בעלי השכלה על-תיכונית לפי קבוצת אוכלוסייה ואזור מגורים, גילים 25–44, 2022

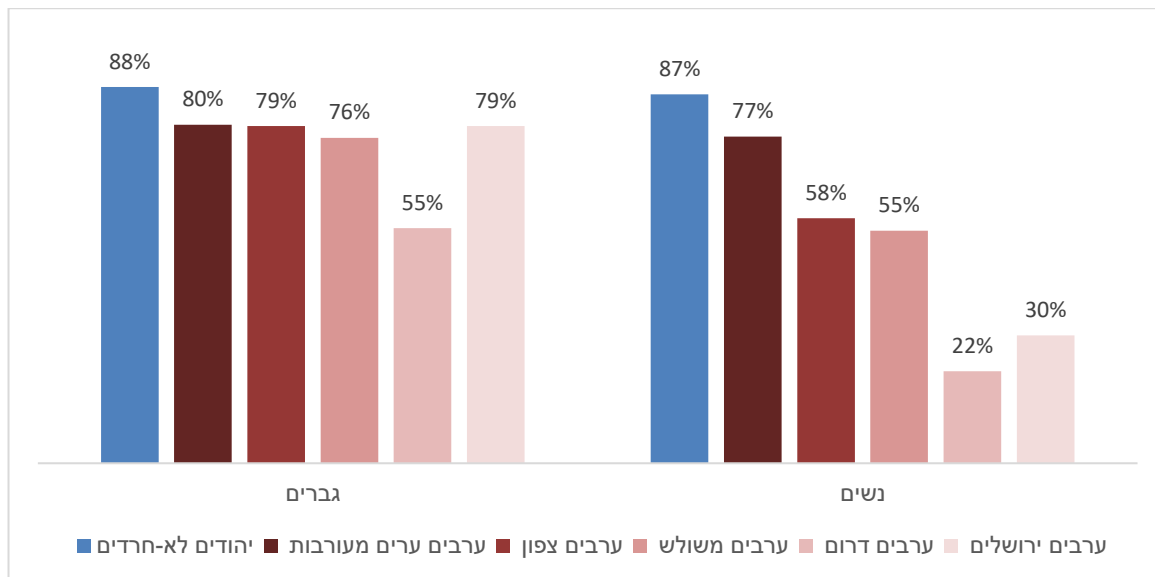

השכלה על-תיכונית לא-אקדמית או אקדמית (תואר ראשון ומעלה).
מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

¹⁸ בנוסף לחלוקה זו מקובלות גם חלוקות אחרות, למשל על בסיס דתי (מוסלמים, נוצרים ודרוזים), אך הן מעבר למסגרת מחקר זה.

באיור 8 אנו מציגים את שיעורי התעסוקה של בני 25–44 ב-2022 לפי אזור מגורים. בעוד ששיעורי התעסוקה של גברים ערבים דומים יחסית ברוב האזורים, למעט בדרום, שם הם עמדו על 55% בלבד, בקרב נשים ערביות קיימים הבדלים ניכרים. האזור שבו תעסוקת הנשים הערביות היא הגבוהה ביותר הוא הערים המערבות, שם היא עמדה על 77%, לעומת ירושלים והדרום, שם שיעורי התעסוקה היו הנמוכים ביותר ועמדו על 30% ו-22%, בהתאמה.

איור 8: שיעור התעסוקה לפי קבוצת אוכלוסייה ואזור מגורים, גילים 25–44, 2022

מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

בסך הכול, אף על פי שהפערים בין יהודים וערבים קיימים בכל הארץ, ערבים תושבי הערים המערבות דומים יותר בהשכלה ובתעסוקה שלהם ליהודים הלא-חרדים, ולעומת זאת לבדואים תושבי הדרום תעסוקה והשכלה נמוכות במיוחד גם בהשוואה לשאר הערבים בישראל. אנו משערים כי יותר משאר הערבים בישראל, תושבי הערים המערבות נחשפים מגיל צעיר לשפה העברית, יש להם גישה למערכות חינוך ותחבורה טובות יותר, והזדמנויות רבות יותר לתעסוקה. ככל הנראה אצל תושבי הדרום המצב בכל ההיבטים האלה הוא הפוך.¹⁹ יש לקחת בחשבון גם כי תושבי הערים המערבות הם עצמם קבוצה מגוונת שכוללת ערים במקומות שונים מאוד בארץ שמצבן החברתי-כלכלי שונה. תושב חיפה, למשל, חשוף לתנאים והזדמנויות שונים מתושב לוד.

¹⁹ השערות אלו תיבחנה במחקרי המשך.

4. מבט לעתיד: תרחישים אפשריים לשנת 2035²⁰

4.1 התרומה הפוטנציאלית של סגירת הפערים בין ערבים ליהודים לא-חרדים

כפי שתיארנו בפרק 2, החברה הערבית הייתה אחד ממנועי הצמיחה של המשק בעשור האחרון. האם היא יכולה להמשיך להיות כזו גם בעשור הקרוב? כדי לבחון זאת, נבדוק מה יכולה להיות תרומתם של ערבים בקבוצת הגיל 25–44 לצמיחה במידה שהפערים הנוותרים בינם לבין היהודים הלא-חרדים שנצפו ב-2022 ייסגרו עד 2035. בתרחיש זה פערי ההשכלה, התעסוקה והשכר בין ערבים ליהודים לא-חרדים נסגרים במלואם, כלומר התפלגות ההשכלה, שיעורי התעסוקה בכל רמת השכלה והשכר בכל רמת השכלה של ערבים ב-2035 זהים לאלו של יהודים לא-חרדים ב-2022, ושל ערבים זהים לאלו של יהודיות לא-חרדיות. אנחנו מניחים כי בהשכלה, בתעסוקה ובשכר של יהודים לא-חרדים ושל חרדים אין כל שינוי. בנוסף לסגירת הפערים משתנה ההרכב הדמוגרפי של האוכלוסייה לפי התחזיות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, כך שחלקם של הערבים באוכלוסייה גדל מעט ושל החרדים גדל במידה ניכרת, בעוד שחלקם של היהודים הלא-חרדים מצטמצם.

בתרחיש זה ההכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות בגילים 25–44 צומחת בקצב שנתי של 5.8% (העמודה השנייה משמאל באיור 9), כאשר כמחצית מגידול זה מקורה בשינויים בקרב הגברים ומחציתו בשינויים בקרב הנשים. הגידול השנתי בהכנסה מעבודה לפרט בכלל קבוצת הגיל, שהוא קירוב לקצב הצמיחה של המשק, הוא 0.8%. לשם השוואה, במידה שגם בהשכלה, בתעסוקה ובשכר של ערבים וערביות אין כל שינוי בהשוואה למצב ב-2022, ורק ההרכב הדמוגרפי משתנה, ההכנסה מעבודה לפרט בגילים 25–44 מתכווצת ב-0.4% בכל שנה, מכיוון ששיעורם באוכלוסייה של הערבים, ובעיקר של החרדים, שהכנסתם נמוכה, גדל. הבדלים אלה, המוצגים באיור 9, מדגישים את התרומה שיכולה להיות לחברה הערבית כמנוע צמיחה גם בעשור הקרוב.

איור 9: הגידול השנתי בהכנסה מעבודה לפרט בתרחישים שונים, גילים 25–44, 2022–2035

העמודה הימנית מייצגת תרחיש של סגירת הפערים בכל שלושת הממדים (השכלה, תעסוקה ושכר) בין ערבים וערביות ליהודים לא-חרדים ויהודיות לא-חרדיות, בהתאמה, והעמודה השמאלית מייצגת תרחיש שבו אין שינוי באף קבוצת אוכלוסייה בממדים אלה. שני התרחישים מניחים התפלגות אוכלוסייה של 2035. מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקר כוח אדם וסקר הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

²⁰ בנייר זה אנו מציגים את התרומה הפוטנציאלית של **תרחישים** מספר שבהם הפערים בין ערבים ליהודים לא-חרדים נסגרים או מצטמצמים. בנייר מדיניות נפרד שיפורסם בקרוב מפורטות המלצות ל**יעדים** לתעסוקה והון אנושי אשר גובשו בשיתוף עם אגף התקציבים במשרד האוצר והרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים. יעדים אלה שונים מהתרחישים שבהם אנו דנים כאן בהיבטים מספר: הם מתייחסים בחלקם לקבוצת הגיל הרחבה יותר, 25–66, לוקחים בחשבון גם את המגמות בפועל, ומתייחסים באופן מפורש למנגנונים התומכים בהשגת היעדים, כגון שינויים בהרכב ובאיכות תעודת הבגרות של בני ה-18 ושינויים בכמות המתחילים והמסיימים לימודים על-תיכוניים.

בעוד שצמצום מוחלט של כל הפערים תוך עשור כפי שהוצג בסעיף זה אינו סביר, בסעיפים הבאים נציג את התרומה הפוטנציאלית לצמיחה של צמצומי פערים **שאפתניים אך ריאליים**. יחד עם זאת חשוב לציין כי לצמצום משמעותי של פערי התעסוקה בין קבוצות יש תקדים בשוק העבודה בישראל. שיעור התעסוקה של נשים חרדיות בנות 25–44 בתחילת שנות האלפיים (51%) היה דומה ברמתו לזה של נשים ערביות כיום, ותוך פחות מ-20 שנה הוא השתווה כמעט לחלוטין לשיעור התעסוקה של נשים יהודיות לא-חרדיות.²¹

4.2 סגירת פערי התעסוקה בכל רמת השכלה בין ערבים ליהודים לא-חרדים

בסעיף זה אנו בוחנים את ההשפעה של תרחיש שבו שיעורי התעסוקה של ערבים וערביות בגילים 25–44 בכל רמת השכלה משתווים לאלו של יהודים לא-חרדים ויהודיות לא-חרדיות ב-2022, בעוד שהתפלגות ההשכלה והשכר בכל רמת השכלה של ערבים וערביות נותרים כפי שהם ב-2022. בתרחיש זה יעלה שיעור התעסוקה של הגברים הערבים מ-79% ב-2022 ל-86% ב-2035, ושל הנשים הערביות מ-49% ל-84%. עקב הגידול בתעסוקה תגדל ההכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות ב-1.6% בשנה עד 2035 (העמודה השלישית משמאל באיור 10), כאשר כ-70% מגידול זה מקורו בשינוי בקרב הנשים.

לשם השוואה, כפי שהראינו בפרק 2, בשנים 2012–2022 היה הגידול השנתי בהכנסה מעבודה לפרט של ערבים 4.2% (איור 2), מאחר שבעשור האחרון היה גם גידול משמעותי בשכר (איור 3). אם נניח כי לצד סגירת פערי התעסוקה בכל רמת השכלה, השכר של המועסקים הערבים בכל רמת השכלה ימשיך לגדול באותו קצב שבו גדל בשנים 2012–2022, ההכנסה מעבודה לפרט תגדל עד 2035 בקצב שנתי של 4.7%. יש לציין שהמשך הגידול בשכר באותו קצב אינו מובן מאליו, והדבר נכון במיוחד במצב שבו שיעור התעסוקה של קבוצת אוכלוסייה עולה ונכנסים לשוק העבודה עובדים רבים. סגירת הפער בשיעור התעסוקה בין נשים חרדיות לנשים יהודיות לא-חרדיות, למשל, לא לוותה בהשתוות של השכר, ואף על פי שפערי השכר ביניהן הצטמצמו הם עדיין ניכרים וידרשו גם הם מדיניות לשילוב בתעסוקה איכותית כדי להיסגר (אקסלרד וקלישר, 2023). המדיניות הנדרשת לשילוב ערבים וערביות בתעסוקה איכותית מתוארת בפרק 5.

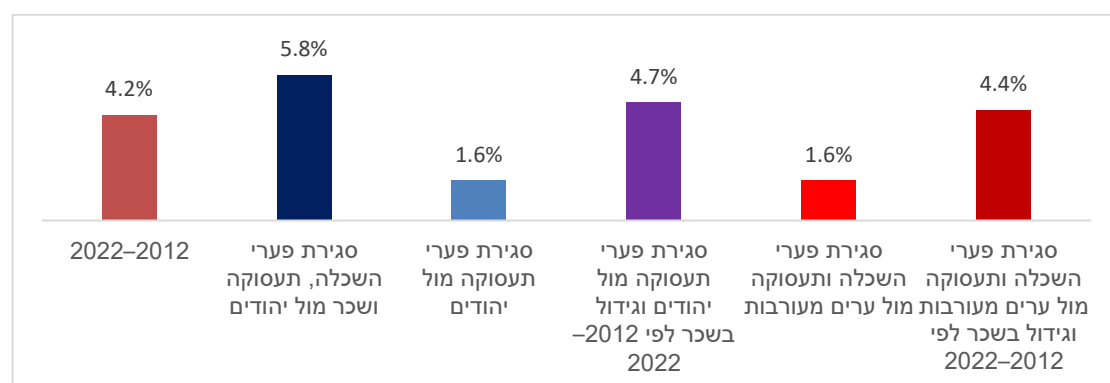
4.3 סגירת פערי ההשכלה והתעסוקה בין ערבים בערים המעורבות לכל היתר

בסעיף זה אנו בוחנים תרחיש שבמסגרתו התפלגות ההשכלה ושיעור התעסוקה בכל רמת השכלה של גברים ונשים ערבים בגילים 25–44 משתווים לאלה של גברים ונשים ערבים בערים המעורבות, בזמן שהשכר בכל רמת השכלה נותר זהה. קל יותר לדמיין תרחיש כזה מתממש במדיניות מתאימה, מאחר שכבר כיום בערים המעורבות שיעורי התעסוקה של נשים ערביות ורמת ההשכלה של גברים ונשים ערבים גבוהים יותר מבכל מקום אחר.

²¹ עלייה זו בתעסוקת הנשים החרדיות נבעה הן מעלייה ברמת ההשכלה שלהן והן מעלייה בתעסוקה בתוך כל רמת השכלה.

בתרחיש זה שיעור הגברים הערבים בעלי השכלה על-תיכונית יעלה מ-25% ב-2022 ל-36% ב-2035, ושיעור התעסוקה של הערבים יעלה מ-79% ל-80%. באותו זמן יעלה שיעור הנשים בעלות ההשכלה העל-תיכונית מ-38% ל-57%, ושיעור תעסוקתן מ-49% ל-77%.²² עקב הגידול בהשכלה ובתעסוקה תגדל ההכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערבות ב-1.6% בשנה עד 2035 (העמודה השנייה מימין באיור 10). קצב זה זהה לתוצאת התרחיש שבסעיף הקודם אף על פי שמדובר במנגנונים שונים, כלומר ההשפעה של השוואת התעסוקה בכל רמת השכלה ליהודים לא-חרדים ללא שינוי בהשכלה זהה להשפעה של השוואת התעסוקה בכל רמת השכלה וגם השוואת התפלגות ההשכלה לערים המעורבות. אם נניח כי לצד השיפורים בהשכלה ובתעסוקה ימשיך השכר של המועסקים הערבים בכל רמת השכלה לגדול באותו קצב שבו גדל בשנים 2012–2022 (כפי שצינו בסעיף הקודם, הנחה זו אינה טריוויאלית), נקבל קצב גידול שנתי בהכנסה מעבודה לפרט של 4.4%.

איור 10: הגידול השנתי בהכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערבות בתרחישי סגירת פערים שונים, גילים 25–44, 2022–2035

מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקר כוח אדם וסקר הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

²² נדגיש כי אנו מציגים את סך כל בעלי ההשכלה העל-תיכונית, אולם השינוי בתרחיש זה מתרחש בכל חמש רמות ההשכלה, כלומר גם שיעור בעלי תואר ראשון, בעלי תואר שני וכו' משתווים לאלו שבערים המעורבות.

5. המלצות מדיניות

יישום מלא של ההמלצות בפרק זה יסייע לצמצום את הפערים בשוק העבודה ולהמשיך את המגמה החיובית מהשנים 2012–2022, את קצב הגידול המרשים בהכנסה מעבודה לפרט ואת תרומת החברה הערבית לצמיחה במשק.

ראשית, יש להציב יעדים שאפתניים עבור ההשכלה, שיעורי התעסוקה והשכר של ערבים בגילים 25–44 ל-2035, המייצגים צמצום פערים משמעותי בין ערבים ליהודים לא-חרדים. המלצות מכון אהרן ליעדים אלו ונוספים, אשר גובשו בשיתוף עם אגף התקציבים במשרד האוצר והרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים, מפורטות בנייר נפרד (תחאוכו, לרום וג'באלי-סירחאן, יפורסם בקרוב).

שנית, יש להמשיך באימוץ וביישום ההמלצות להעלאת ההשכלה והתעסוקה ולשיפור איכות התעסוקה בחברה הערבית כפי שהוצגו בניירות קודמים של המכון (למשל תחאוכו ואחרים, 2024), וזאת על מנת לתמוך בהשגת יעדי ההשכלה, התעסוקה והשכר. לצורך שיפור רמת ההשכלה והגדלת שיעור הערבים בעלי השכלה על-תיכונית אקדמית או טכנולוגית אנו ממליצים על:

- א. **הגדלת פוטנציאל ההשכלה העל-תיכונית – שיעור הערבים המסיימים את מערכת החינוך בגיל 18 עם ציונים ויכולות המאפשרים להם להמשיך להשכלה על-תיכונית**, בדגש על גברים. לשם כך נדרשת השקעה בחינוך הפורמלי והבלתי פורמלי בחברה הערבית על כל שלביה – הגיל הרך, גני ילדים, יסודי, על-יסודי ותיכוני, כדי להביא לצמצום הפערים בהישגים בגיל 18 (תחאוכו ואחרים, 2022). על מנת לשפר את ההשתלבות בתעסוקה איכותית ואת הפיריון בשוק העבודה, ההתערבות בתהליכי החינוך צריכה להיות מוקדמת ככל האפשר ומתמשכת לכל אורך שכבות הגיל.
- ב. **טיפול מיומנויות מפתח מגיל צעיר**. כחלק מהגדלת הפוטנציאל נדרשת השקעה מגיל צעיר בפיתוח מיומנויות ספציפיות הדרושות להשתלבות בהשכלה העל-תיכונית, בראשן **אוריינות בשפה העברית** וכישורים רכים (לא-קוגניטיביים). אוריינות נמוכה בשפה העברית היא חסם מרכזי להשתלבות ערבים בהשכלה על-תיכונית ובתעסוקה איכותית (תחאוכו, קלישר ומושקלב, 2020). על מנת לשפר אותה יש ליצור סטנדרט אחיד וגבוה של לימוד עברית המתמקד בעברית שימושית ומדוברת, ולהתאים אליו את תוכניות הלימוד והבחינות הרלוונטיות במערכות החינוך, ההשכלה האקדמית והטכנולוגית וההכשרות המקצועיות. במערכת החינוך בפרט יש להפוך את הוראת העברית למקצוע ליבה, להגביר את החשיפה לשפה דרך חינוך לא-פורמלי וכלים דיגיטליים ולשלב מורים דוברי עברית בהוראה (תחאוכו, קלישר ומושקלב, 2020; תחאוכו וקלישר, 2023).
- ג. **מיצוי פוטנציאל ההשכלה העל-תיכונית הקיים על ידי אבחון, מידע, ייעוץ והכוונה בקרב צעירים**, כבר במהלך הלימודים בבית הספר. אבחון – זיהוי ומיפוי הכישורים והיכולות של הצעירים וההעדפות שלהם, עדיף כבר בסוף החטיבה ולקראת התיכון; מידע – מתן פרטים על המסלולים והאפשרויות העומדים בפני הצעירים; ייעוץ והכוונה – ייעוץ בבחירת מסלול הלימודים בתיכון (בסוף החטיבה) ובהמשך הכוונה לתוכניות רכישת השכלה, השלמת כישורים והכוונה לתעסוקה ובכלל זה שנת מעבר, מכינה, השכלה אקדמית, השכלה טכנולוגית או הכשרה מקצועית (תחאוכו, לרום וג'באלי-סירחאן, 2023). כלים אלו, יחד עם הקניית הכישורים הרלוונטיים, יסייעו לעיצוב תמונת העתיד של הצעירים.
- ד. **מיצוי הפוטנציאל דרך מסגרות לרכישת והשלמת כישורים לאחר גיל 18, אשר יסייעו בהכנת צעירים להשתלבות מיטבית בהשכלה, בהכשרה ובתעסוקה**. מסגרות אלה כוללות מכינות, תוכניות שנות מעבר או מסגרות שירות אזורי אשר יציעו לצעירים סדנאות וקורסים להשלמה ופיתוח של כישורים (עברית, אוריינות דיגיטלית, כישורים רכים), הכרת שוק העבודה ומערכת ההשכלה, הכשרות מקצועיות קצרות ופיתוח זהות אישית וקהילתית (תחאוכו, לרום וג'באלי-סירחאן, 2023).

ה. **מיצוי הפוטנציאל דרך טיפול בחסמים ייחודיים להשכלה אקדמית.** יש לפעול בקרב בני 18 ומעלה שיש להם ההישגים הנדרשים להשתלבות באקדמיה על מנת לשפר את יכולתם להתחיל ולסיים לימודים אקדמיים. שיפור זה ייעשה באמצעות הקמת מכינות אקדמיות חדשות ושיפור הקיימות, צמצום שיעורי הנשירה (תחאוכו, ג'באלי-סירחאן ומטר, יפורסם בקרוב) ובאמצעות שיפור מיומנויות מפתח – עברית (תחאוכו ואחרים, 2022), אוריינות דיגיטלית (קלישר ואחרים, 2022) וכישורים רכים.

ו. **פיתוח הכשרות מקצועיות וטכנולוגיות בהתאם לביקושים בשוק העבודה ובשיתוף מעסיקים.** זהו כלי מרכזי לתעסוקה איכותית, במונחי שיעור תעסוקה ושכר, בקרב פרטים שאינם פונים ללימודים אקדמיים. **יש לפתח את ההכשרות תוך התייחסות לחסמים הייחודיים לחברה הערבית והתאמה למאפייניה.**

לצורך הגדלת שיעור התעסוקה, בייחוד בקרב חסרי השכלה על-תיכונית ובפרט נשים חסרות השכלה כזו, אנו ממליצים על:

א. **הקמת מרכזי תעסוקה אזוריים המותאמים לצורכי המקום.** יש לפעול לשדרוג המרכזים הקיימים ולהכשרה של אנשי המקצוע בהם לשיטות ההשמה של שוק העבודה במאה ה-21, לרבות היכרות עם נתוני הביקוש לעובדים והיצע ההכשרות. המרכזים ייתנו מענה למובטלים, לבלתי מועסקים, לעובדים ולמעסיקים על ידי אבחון והכוון מבוסס כישורים, השלמת כישורים, ליווי בהכשרות ובהשכלה, ליווי בחיפוש עבודה והשמה.

ב. **יצירת אזורי תעסוקה ביישובים ערביים או בקרבתם** שיאפשרו הזדמנויות תעסוקה נוספות ונגישות.

ג. **טיפול בחסמים הייחודיים לתעסוקת נשים ערביות,** בדגש על נשים ללא השכלה על-תיכונית, כגון נגישות ותחבורתית.

לצורך שיפור השכר, דרך הגדלת פריון העבודה ושילוב בתעסוקה איכותית, אנו ממליצים על:

א. **עידוד יזמות בחברה הערבית,** על מנת ליצור עסקים בעלי פריון גבוה שמאפשרים הזדמנויות לתעסוקה איכותית.

ב. **תמיכה במעסיקים קיימים בחברה הערבית על מנת לשפר את הפריון בהם,** דרך הטמעת חדשנות טכנולוגית ולא-טכנולוגית, בניית כישורי מנהלים והעצמת יכולות לביצוע השינוי.

ג. **פיתוח וחיזוק קהילות מחוללות שינוי** שתהווה תשתית למערכת גומלין (אקוסיסטם) המעודדת ותומכת בתעסוקה איכותית, דרך בניית מודלי התערבות ומודלים לחיקוי ועידוד החברה הערבית לנקיטת צעדים אקטיביים לקידום כלכלי.

בנוסף לצעדים אלה, יש להמשיך את היישום המלא של תוכניות הפיתוח הכלכלי לחברה הערבית מהשנים הקודמות, הכוללות השקעה במנועי צמיחה בתחומי הדיור, התשתיות, התחבורה, השירות לאזרח ותשומות נוספות המשלימות ומעצימות את ההון האנושי (תחאוכו, לוונטל ופרטוש, 2023). תוכניות הפיתוח הכלכלי שיושמו בעשור האחרון אחראיות לחלק ניכר מהשיפור שראינו בהכנסה מעבודה לפרט בחברה הערבית. אנו ממליצים לפעול ליישום מלא של החלטות הממשלה הבאות, כאשר תקציבים שקוצצו יושבו אליהן על חשבון הכספים הייחודיים שאינם תומכי צמיחה: "התוכנית הכלכלית לצמצום פערים בחברה הערבית עד לשנת 2026" (החלטה 550), "תוכנית לפיתוח כלכלי חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2022–2026" (החלטה 1279), "תוכנית להעצמה ולפיתוח כלכלי-חברתי ביישובים הדרוזיים והצ'רקסיים בגליל ובכרמל לשנים 2021–2023" (החלטה 716), "תוכנית להעצמה ולפיתוח כלכלי-חברתי ביישובים הדרוזיים ברמת הגולן לשנים 2021–2023" (החלטה 717), "צמצום פערים חברתיים וכלכליים במזרח ירושלים" (החלטה 880), "תוכנית לטיפול בתופעות הפשיעה והאלימות בחברה הערבית 2022–2026" (החלטה 549) ו"תוכנית דחופה לצמצום פערים ומתן מענים משלימים למניעת אלימות ופשעה בערים המעורבות" (החלטה 1834).

לבסוף, יש לחקור בצורה מדויקת את התנאים של החברה הערבית בערים המעורבות שמאפשרים תעסוקה והשכלה גבוהות מזו של יתר החברה הערבית. אנו משערים כי תושבי הערים המעורבות נחשפים בגיל צעיר לשפה העברית ולמערכת חינוך משופרת והם נהנים מנגישות תחבורתית משופרת ומריבוי הזדמנויות לתעסוקה, אך יש לתקף ולדייק השערות אלו באמצעות מחקר כמותי ואיכותני. לאחר שנבין את התנאים האלה יש לגבש תוכניות מעשיות להשוואת התנאים וההישגים ביישובים הערביים בכל ההיבטים לאלה שבערים המעורבות. כמו כן יש לערוך מחקר לבחינת החסמים לתעסוקת נשים ערביות, בדגש על נשים ללא השכלה על-תיכונית, כגון נגישות תחבורתית ומסגרות לגיל הרך. על בסיס מחקר זה ניתן יהיה לגבש המלצות מדיניות להסרת החסמים הללו ולצמצום הפערים בשיעורי התעסוקה בכל רמת השכלה בין ערביות ליהודיות לא-חרדיות.

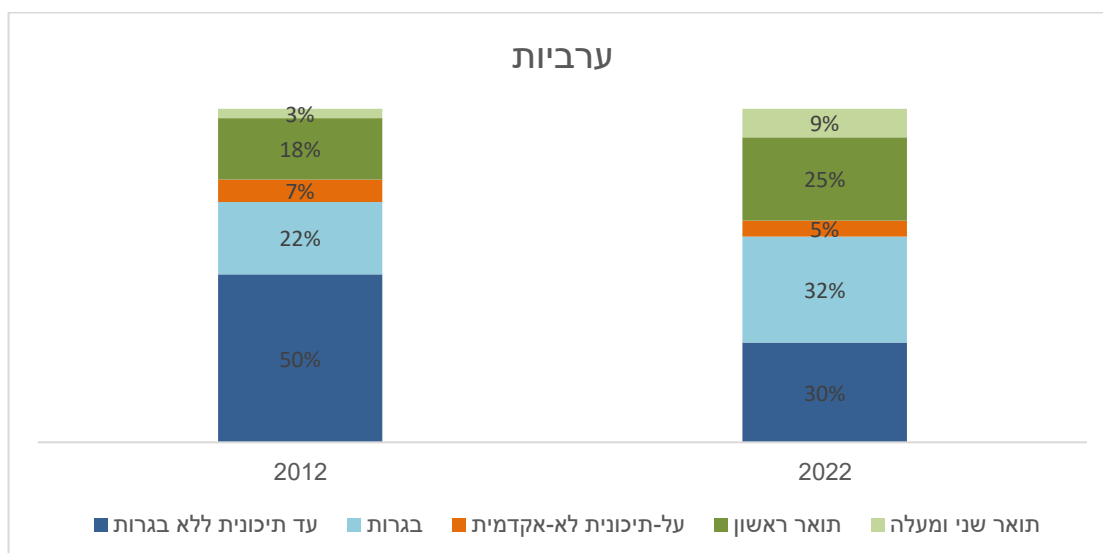
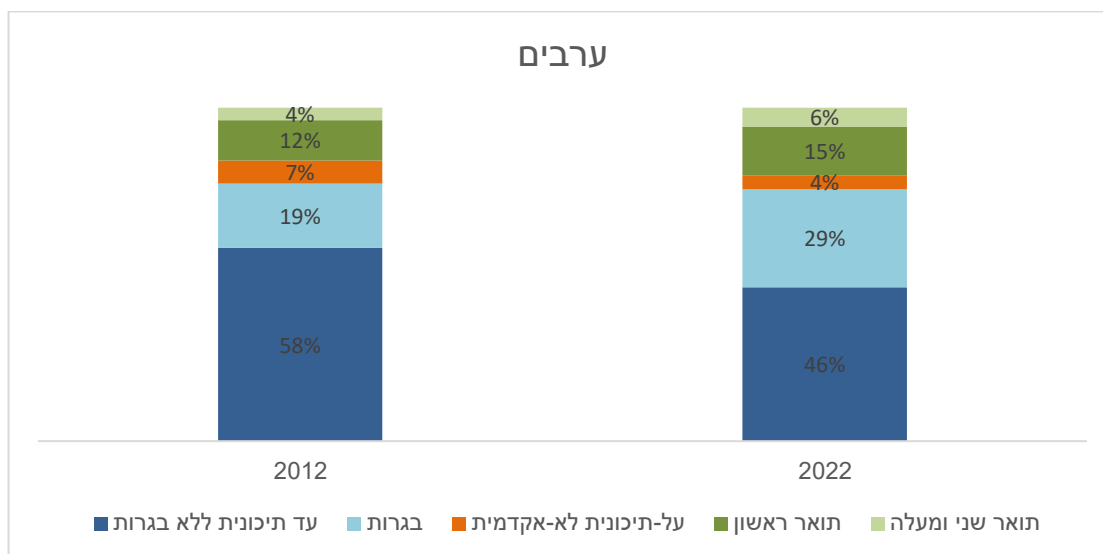
לנוכח האתגרים הגדולים הצפויים לכלכלה ולחברה בישראל, כאשר הוצאות הביטחון והגירעון הממשלתי עולים, חשוב יותר מתמיד להשקיע במנועי הצמיחה של המשק. יישום מלא של ההמלצות לעיל יסייע להמשיך את המגמות החיוביות בחברה הערבית ואת צמצום הפערים בשוק העבודה ולשמר את קצב הגידול המרשים בהכנסה מעבודה לפרט של ערבים וערביות ושל כלל המשק. בכך הוא יקדם את ההשתלבות הכלכלית והחברתית של החברה הערבית ואת מיצוי הפוטנציאל הטמון בה, ויאפשר לה להמשיך להיות מנוע צמיחה מרכזי לכלכלת ישראל גם בשנים הבאות.

מקורות

1. אטר, א', רז, צ', שפיצר, י', גבאי, ע' וקולקה-גלבר, ד' (2023). ["ההשלכות הכלכליות של יוזמות החקיקה של הקואליציה"](#), מכון אהרן למדיניות כלכלית והמכון הישראלי לדמוקרטיה.
2. אקסלרד, ה' וקלישר, ע' (2023). ["תעסוקה איכותית לנשים חרדיות"](#), מכון אהרן למדיניות כלכלית.
3. אקשטיין, צ', מנחם-כרמי, ש' וסומקין, ס' (2022), ["מדיניות השקעות ציבוריות ורפורמות מבניות להעלאת הפרייוו והצמיחה במשק"](#), מכון אהרן למדיניות כלכלית.
4. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2022), "רשויות מקומיות, לפי סדר עולה של המדד חברתי-כלכלי 2019: ערך מדד, דירוג ואשכול, ושינויים לעומת 2017". בתוך "אפיון יחידות גאוגרפיות וסיווג לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2019", הודעה לעיתונות.
5. קלישר, ע', תחאוכו, מ', מושקלב, ק' ומטר, ח' (2022), ["האתגר הדיגיטלי בחינוך הערבי: לקחים ממספר תקורות"](#), מכון אהרן למדיניות כלכלית.
6. תחאוכו, מ', גיבאלי-סירחאן, ס' ומטר, ח' (יפורסם בקרוב), "איך מגדילים את שיעור האקדמאים בקרב גברים ערבים? חסמים בלימודים אקדמיים בישראל לערבים", מכון אהרן למדיניות כלכלית.
7. תחאוכו, מ', לוונטל, ע' ופרטוש, א' (2023), ["השפעות הלחימה על החברה הערבית וצעדי המדיניות הנדרשים"](#), מכון אהרן למדיניות כלכלית.
8. תחאוכו, מ', לוונטל, ע', לרום, ט' ופרטוש, א' (2024). ["אתגרי החברה הערבית בשוק העבודה בשגר ובחרום"](#), מכון אהרן למדיניות כלכלית.
9. תחאוכו, מ', לרום, ט' וגיבאלי-סירחאן, ס' (2023), ["מדיניות לקידום תעסוקה איכותית בקרב צעירים בחברה הערבית"](#), מכון אהרן למדיניות כלכלית.
10. תחאוכו, מ', לרום, ט' וגיבאלי-סירחאן, ס' (יפורסם בקרוב), "יעדי תעסוקה והון אנושי בחברה הערבית", מכון אהרן למדיניות כלכלית.
11. תחאוכו, מ' וקלישר, ע' (2023), ["אוריינות בשפה העברית בחברה הערבית: סטנדרטיזציה במדידה ובהערכה"](#), מכון אהרן למדיניות כלכלית.
12. תחאוכו, מ', קלישר, ע' ומושקלב, ק' (2020), ["התשואה לידע בשפה העברית בחברה הערבית: חסמים ברכישת השפה והדרכים להסרתם"](#), מכון אהרן למדיניות כלכלית.
13. תחאוכו, מ', קלישר, ע', מטר, ח' ומושקלב, ק' (2022), ["מדיניות לצמצום פערים בין החינוך הערבי לעברי"](#), מכון אהרן למדיניות כלכלית.
14. Haj-Yehia, K. and Arar, K. (2022), "The Global Mobility of Palestinian Arab Students: Current Trends and Flows", *Higher Education Governance and Policy* 3(2), 89–101, <https://doi.org/10.55993/hegp.1200521>.
15. Miaari, S. H., Khattab, N. and Sabbah-karkabi, M. (2023), "Obstacles to labour market participation among Arab Palestinian women in Israel", *International Labour Review* 162(4), 587–614.

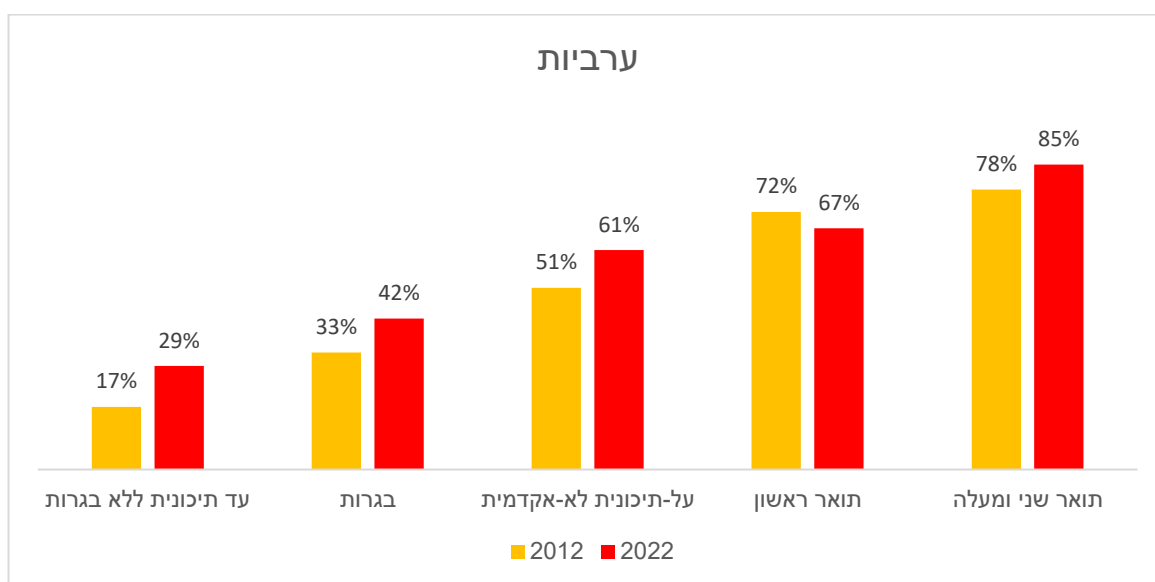
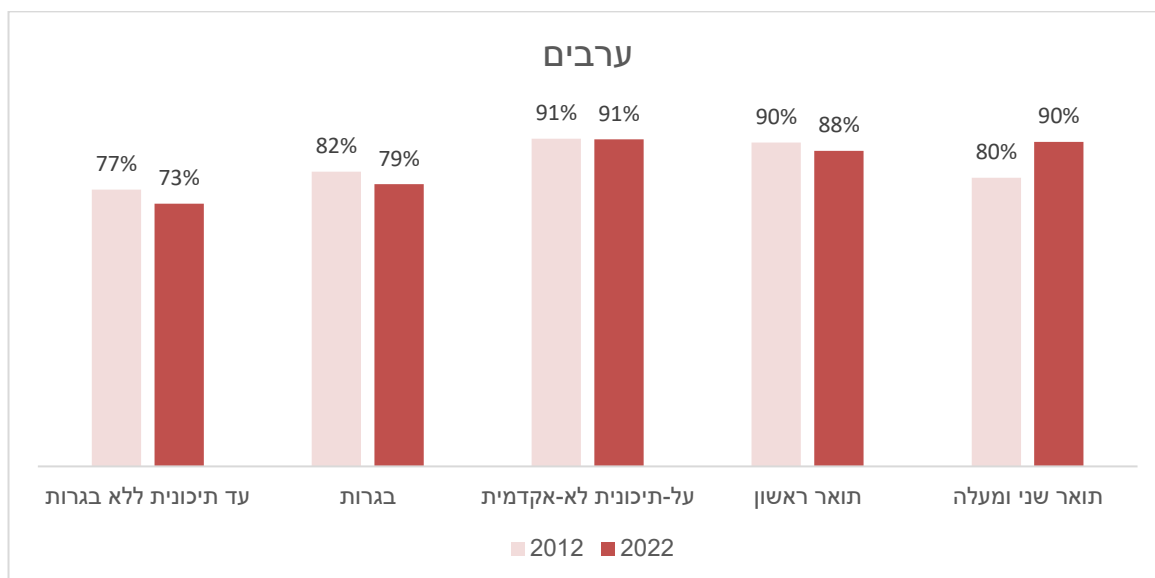
נספח: איורים נוספים

איור נ-1: התפלגות ההשכלה של ערבים, גילים 25–44

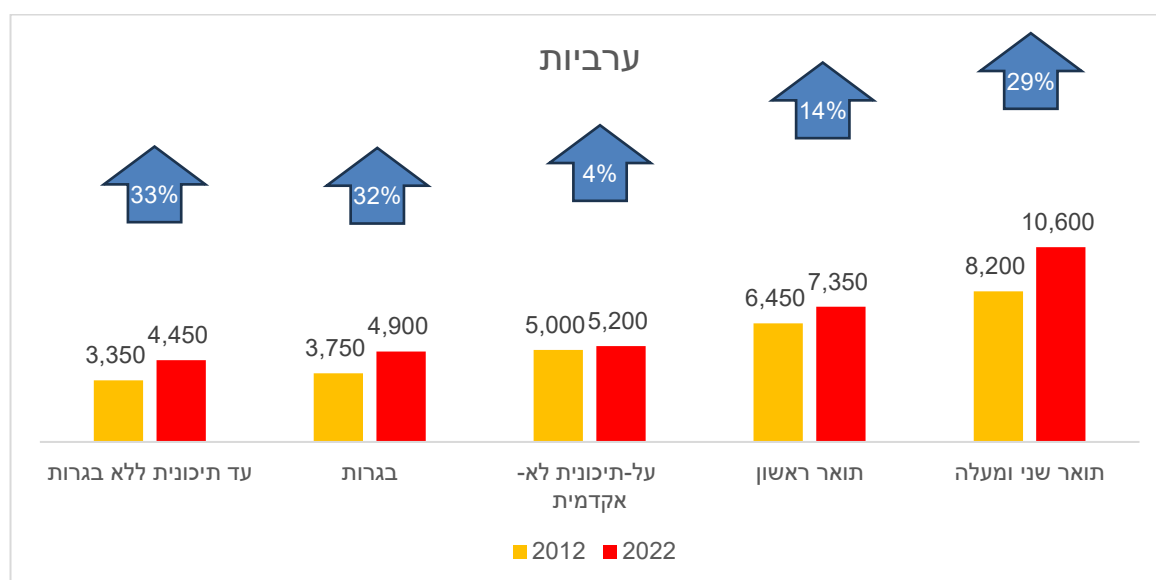
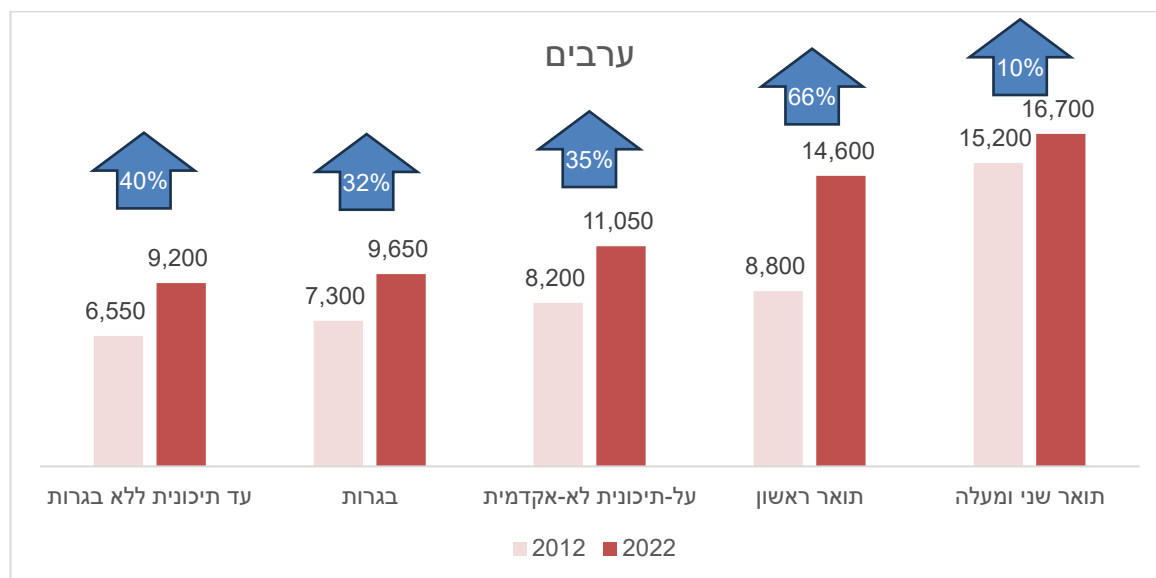
מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

איור נ-2: שיעור התעסוקה של ערבים לפי רמת השכלה, גילים 25–44

מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

איור נ-3: השכר החודשי של ערבים לפי רמת השכלה, גילים 25–44

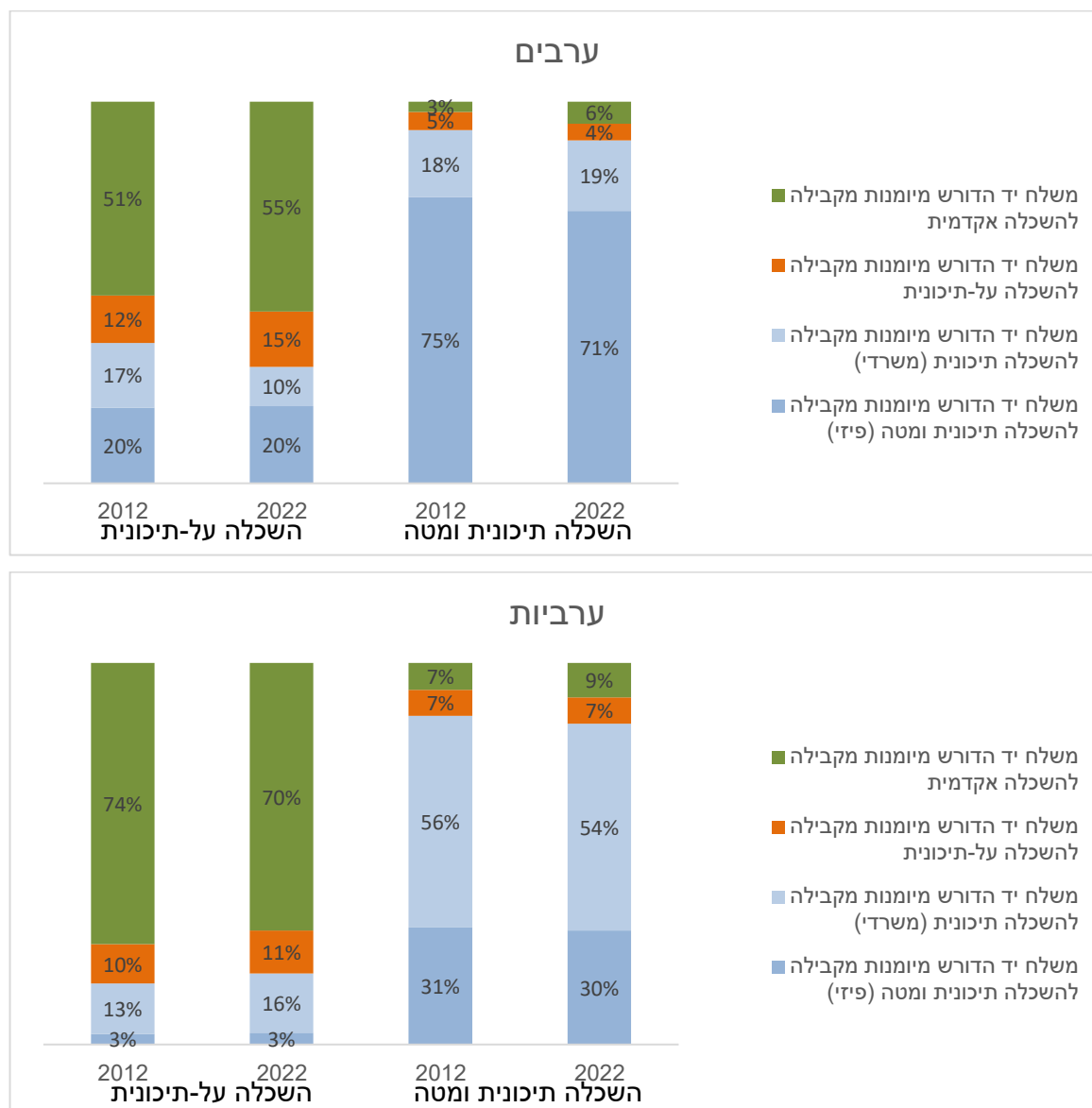

הכנסה ריאלית מעבודה (ברוטו) למועסקים, שכירים ועצמאים, במחירי 2022. הנתון בחיצים מראה את שיעור

העלייה הכולל בין 2012–2022.

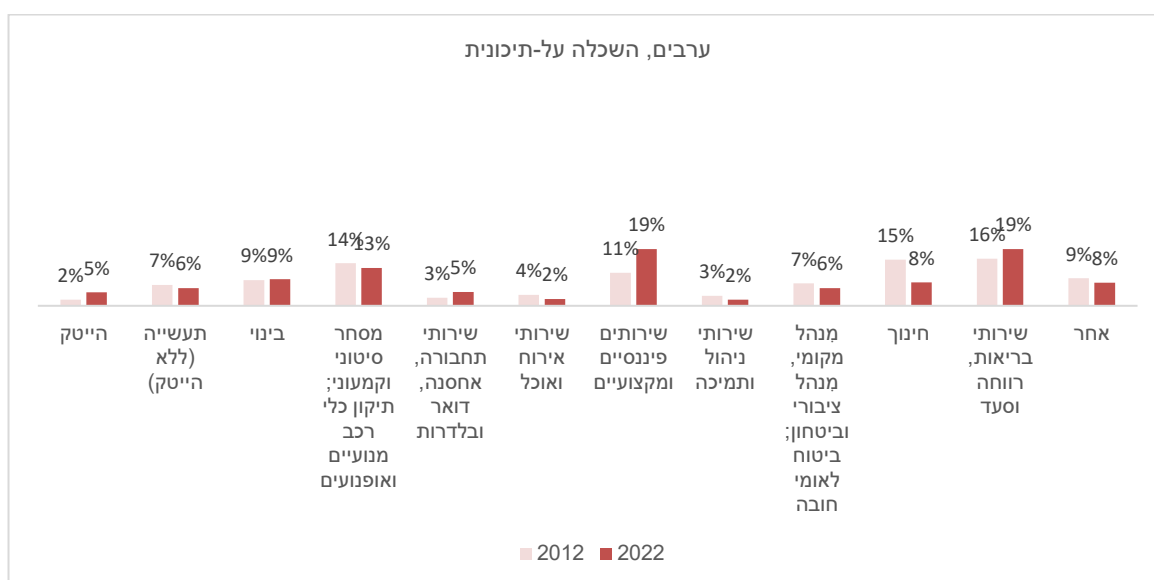
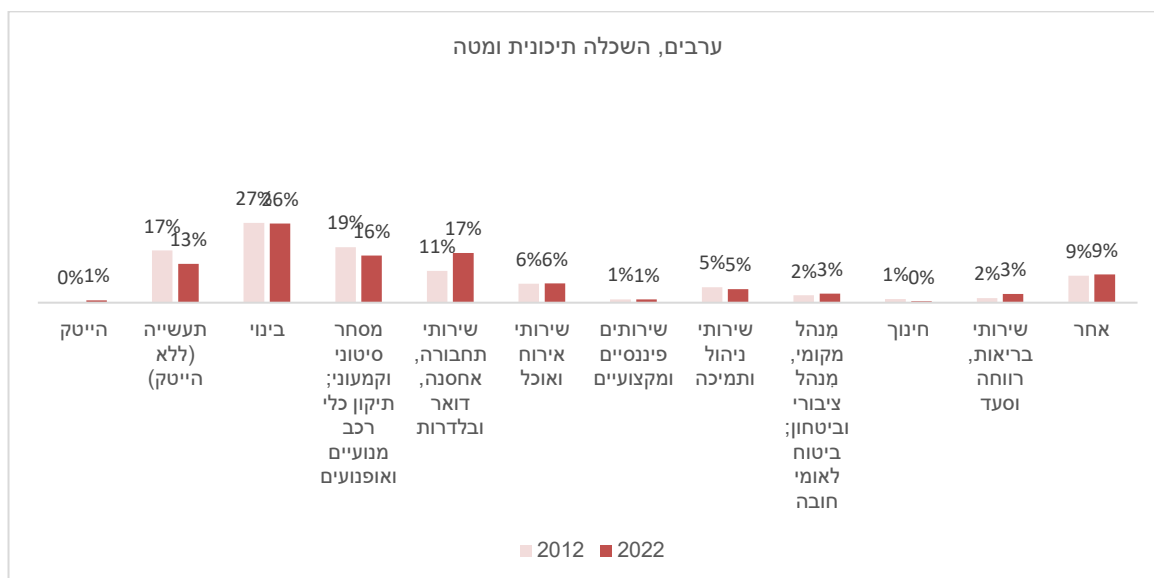
מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקרי הוצאות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

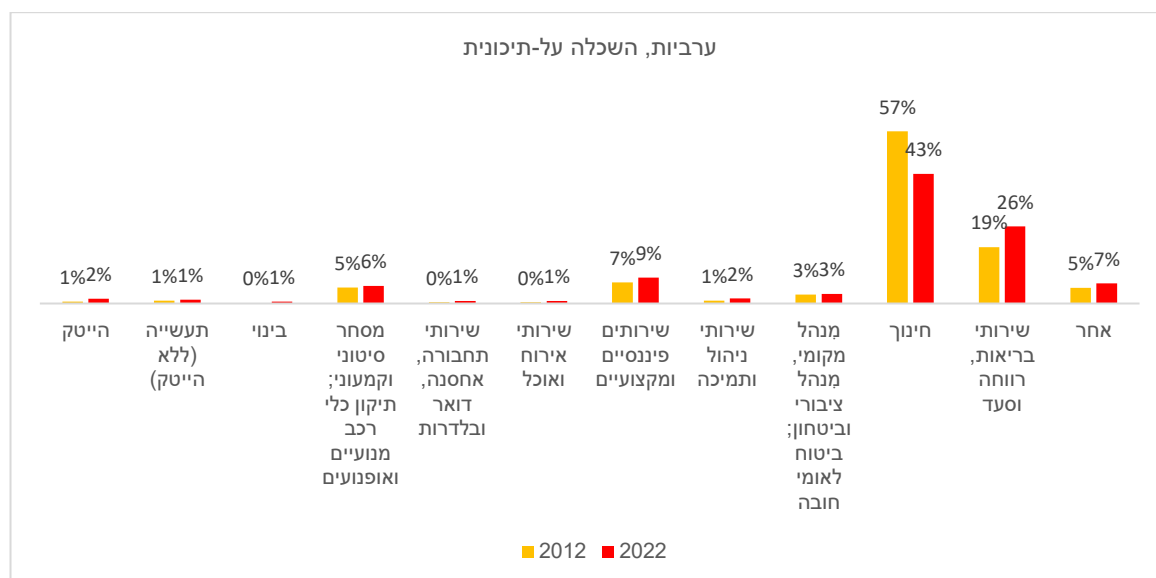
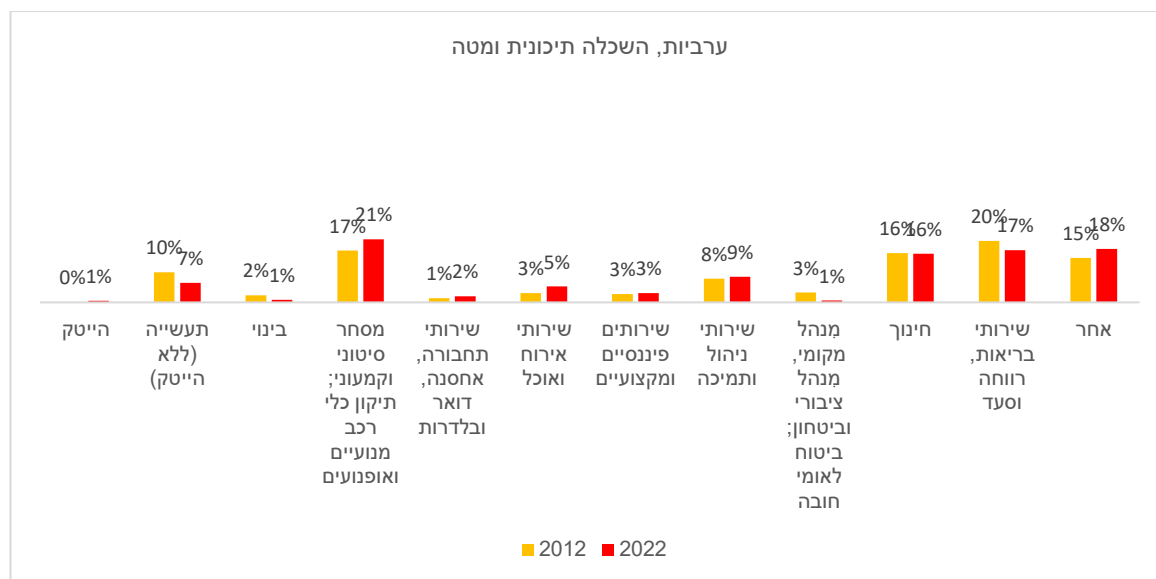
איור נ-4: התפלגות משלחי היד של מועסקים ערבים לפי רמת השכלה, גילים 25–44

קיבוץ משלחי היד לפי המיומנות הנדרשת מבוסס על תחאוכו ואחרים (2024).
 מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

איור נ-5: התפלגות ענפי הכלכלה של מועסקים ערבים לפי רמת השכלה, גילים 25–44

קִיבוץ הענפים מבוסס על תחאוכו ואחרים (2024). בנייר זה קיצצנו גם את ענפי החקלאות, הכרייה והחציבה תחת "אחר" (בקיבוץ המקורי הם מופיעים תחת "חקלאות, כרייה וחציבה" בנפרד מ"אחר"). מקור: עיבודי המחברים לנתוני סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.